

POLAND - RUSSIA
CROSS-BORDER
COOPERATION PROGRAMME
2014-2020

**Muzeum
Archeologiczno-Historyczne
w Elblągu**

PROGRAMME
IS CO-FINANCED
BY THE EUROPEAN UNION

dr Marek F. Jagodziński
Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu
Kierownik badań
Nr Dyplomu 4374

Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Janowie gm. Elbląg, w ramach projektu „Baltic Odyssey”

Zadanie: poszukiwanie cmentarzyska związanego z osadą Truso

Badania archeologiczne w Janowie prowadzono w ramach projektu „*Baltic Odyssey - Creation of common historical and cultural area*”, dofinansowanego ze środków Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Rosja 2014-2020.

Pozwolenie Warmińsko-Mazurskiego Konserwatora Zabytków

Decyzja WKZ: WUOZ-Elbląg.5161.90.2021.mma z dn. 15.10.2021 roku

Październik –Listopad 2021

Spis treści

Wprowadzenie	3
1. Badania wykopaliskowe	4
1.1. Sondaż nr 1	8
1.2. Sondaż nr 2	17
1.3. Sondaż nr 3	24
1.4. Sondaż nr 4	33
1.5. Sondaż nr 5	42
1.6. Sondaż nr 6	58
2. Historia działalności majątku Hansdorf	47
Podsumowanie	84
Bibliografia	90

Załącznik nr 1 – KEZA Komorowo Żuławskie

Załącznik nr 2 – mapa sytuacyjno-wysokościowa z wytyczonymi wykopami

Załącznik nr 3 – dokumentacja fotograficzna w formacie PDF

Załącznik nr 4 – dokumentacja rysunkowa

WPROWADZENIE

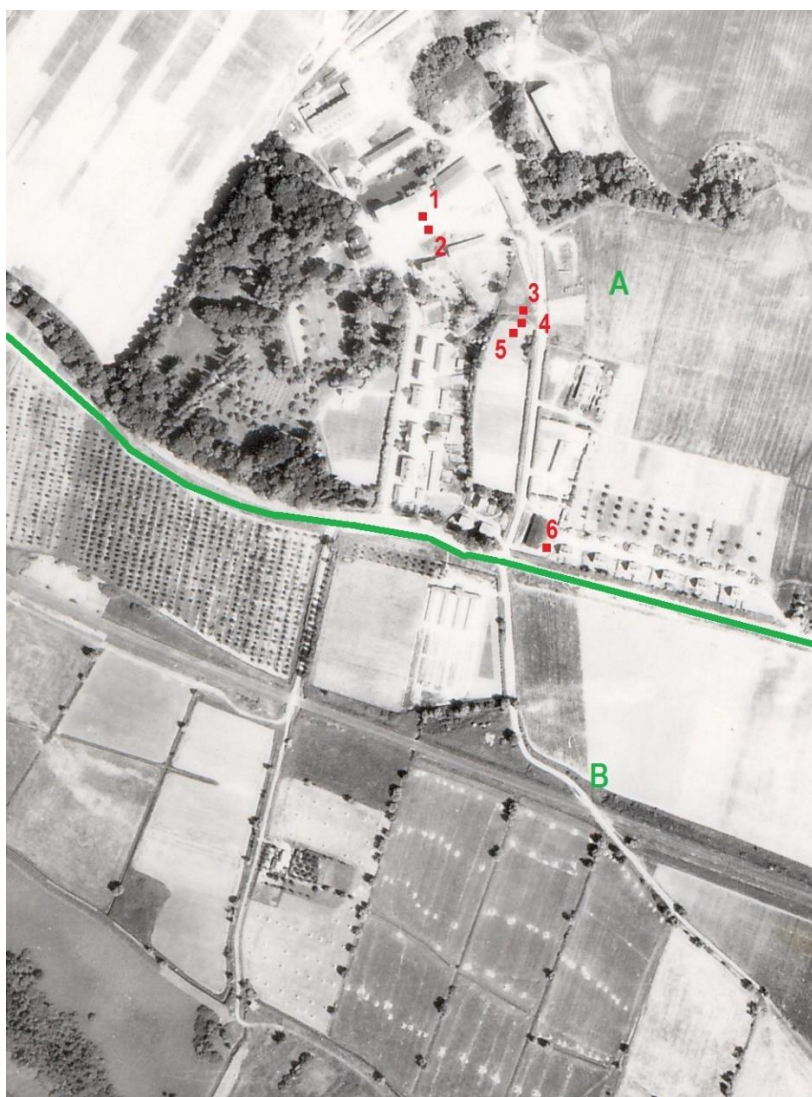
W wyniku kwerendy naukowej związanej z poszukiwaniem cmentarzyska związanego z Truso ustalono, że w 1868 roku, w trakcie plantowania placu przed pałacem w majątku Hansdorf, znaleziono *liczne ułamki naczyń glinianych, popiół i węgiel drzewny, oraz szkielety ludzkie posiadające straszliwe zęby – ungehere” Zähne* (Anger 1878). Ustalono też, że owe straszliwe zęby, to zęby zmodyfikowane – zabieg taki stosowany był wśród skandynawskich kupców epoki wikingów (Toplak 2015, s. 77-97). Kolejne szkielety ludzkie odkryto w trakcie budowy bloków mieszkalnych w Janowie pod koniec lat 60. XX wieku. Informacje te wskazują, że na terenie dawnego majątku Hansdorf znajdowało się cmentarzysko wczesnośredniowieczne zapewne związane z Truso (por. Jagodziński 2021, 1.4. Informacje Siegfrieda Angera o odkryciu z 1868 roku).

W 2020 roku, zostały przeprowadzone badania wykopaliskowe obejmujące teren placu przed pałacem w Janowie. Wykazały one, że informacje zawarte w artykule Siegfrieda Angera z 1878 roku, w pełni się potwierdziły – plac przed pałacem został gruntownie splantowany i nie pozostawiono jakichkolwiek elementów dawnego cmentarzyska (Jagodziński 2021). Pozostał jeszcze do sprawdzenia obszar położony między założeniem pałacowym a północną częścią osady Truso.

W badaniach uczestniczyli: dr Marek F. Jagodziński – archeolog, kierownik badań, MAH Elbląg; mgr Paweł Wlizło – archeolog, zastępca kierownika badań, MAH Elbląg; mgr Grzegorz Stasielowicz – archeolog, MAH Elbląg; dr Mirosław Marcinkowski – archeolog, MAH Elbląg; oraz dwóch pracowników fizycznych.

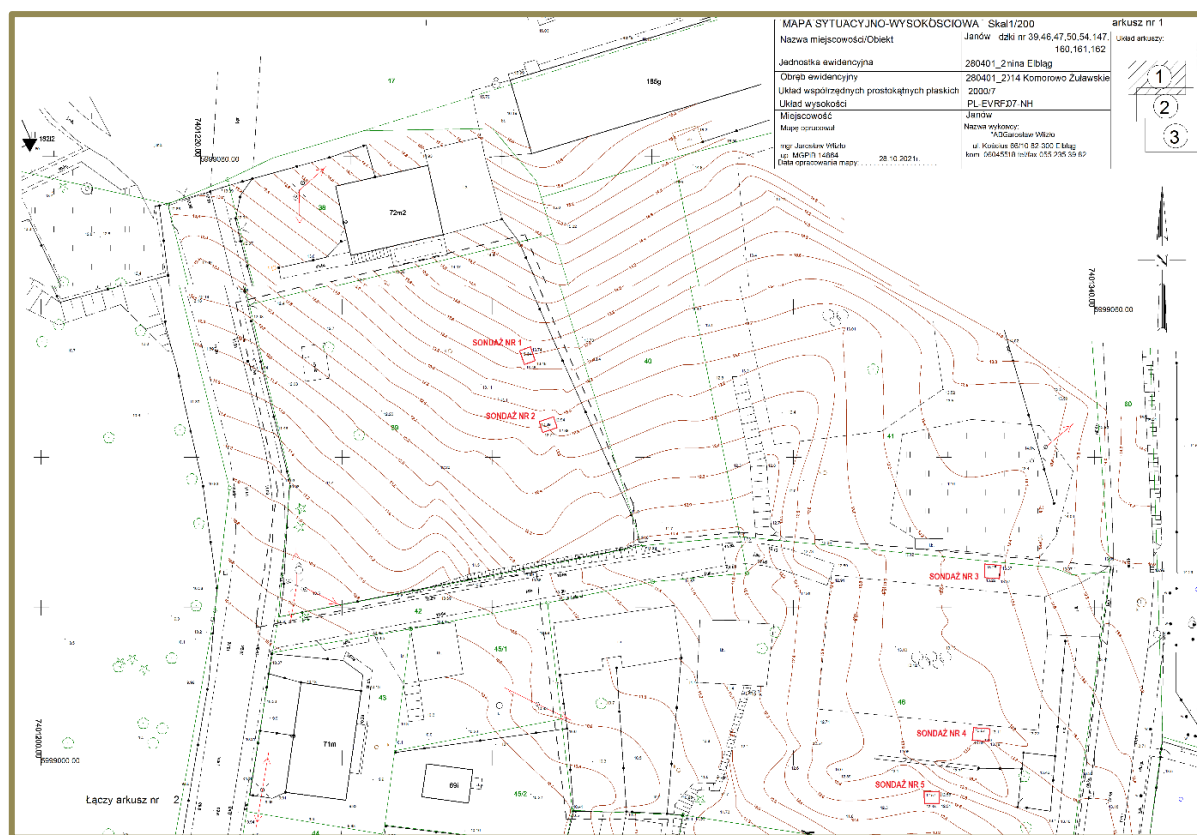
1. BADANIA WYKOPALISKOWE

Archeologiczne badania wykopaliskowe na obszarze położonym między założeniem pałacowym a północną częścią osady Truso zostały przeprowadzone w dniach od 18 października do 20 listopada 2021 roku. Zgodnie z opracowanym programem prac i sposobem ich prowadzenia, wytyczono sześć niewielkich sondaży o parametrach 2x3 m, m.in. w przydomowych ogródkach działkowych i obszarach ogólnodostępnych, których właściciele wyrazili zgodę na wykonanie takich badań. Łącznie przebadano sześć wykopów sondażowych (ryc. 1; ryc. 2; ryc. 3; ryc. 4).

Ryc. 1. Zdjęcie lotnicze pól na których odnaleziono pozostałości osady Truso (B – na południe od szosy oznaczonej zieloną linią) oraz obszaru wsi Janów (A – na północ od szosy oznaczonej zieloną linią). Czerwonymi punktami oraz numerami 1-6 oznaczono lokalizację wykopów sondażowych. Źródło: Skład Materiałów Geodezyjnych i Kartograficznych. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski Nr 9536

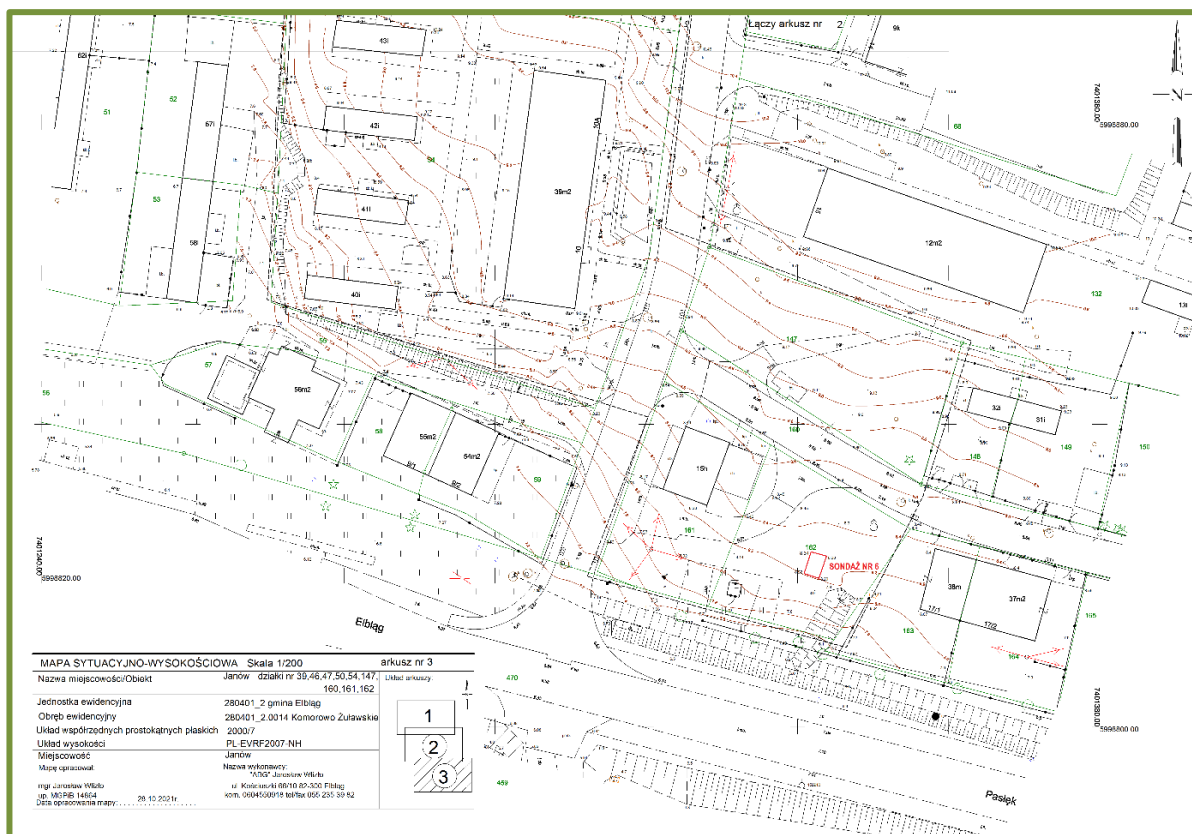
Dla każdego z nich wykonano dokumentację rysunkową, fotograficzną i opisową, zgodnie z warunkami zawartymi w Pozwoleniu Warmińsko-Mazurskiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu na prowadzenie wykopaliskowych badań archeologicznych na działkach nr 39, 46, 47, 162 obręb 0014 Komorowo Żuławskie gm. Elbląg, pow. Elbląski, woj. warmińsko-mazurskie (WUOZ- Elbląg.5161.90.2021.mma z dn. 15.10.2021 roku).

Ryc. 2. Mapa sytuacyjno-wysokościowa wsi Janów, część północna, skala 1: 200, arkusz nr 1. Kolorem czerwonym i opisem zaznaczono wykopy sondażowe nr 1-5

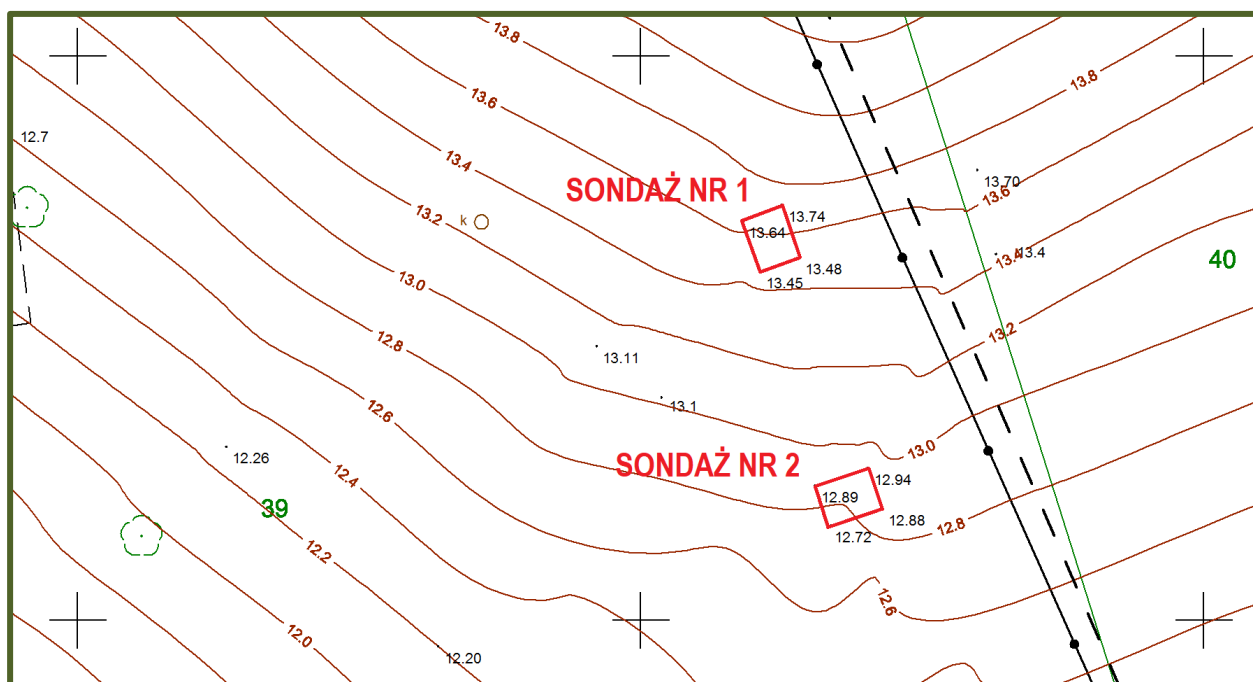
Ryc. 3. Mapa sytuacyjno-wysokościowa wsi Janów, część środkowa, skala 1: 200, arkusz nr 2. Kolorem czerwonym i opisem zaznaczono wykop sondażowy nr 5

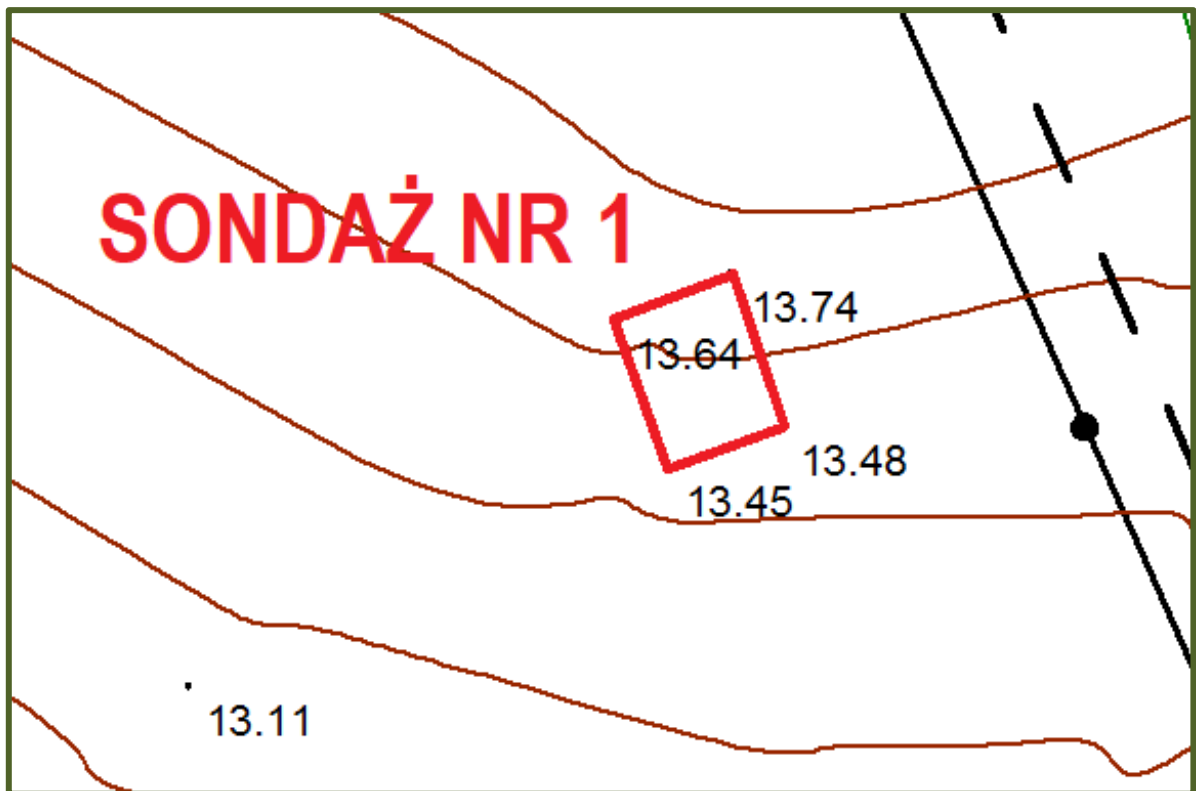
Ryc. 4. Mapa sytuacyjno-wysokościowa wsi Janów, część środkowa, skala 1: 200, arkusz nr 3. Kolorem czerwonym i opisem zaznaczono wykop sondażowy nr 6

1.1. SONDAŻ NR 1

Lokalizacja ogólna na ryc. 2, lokalizacja szczegółowa na ryc. 5 i ryc. 6 z podaniem wysokości narożników wykopu na poziomie darni.

Ryc. 5. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonymi wykopami sondażowymi nr 1 i nr 2

Ryc. 6. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowym nr 1 wraz z podanymi niwelacjami narożników na poziomie darni

Ryc. 7. Widok od północnego zachodu na sondaże nr 1 i nr 2, eksploracja wykopów, fot. P. Wlizio

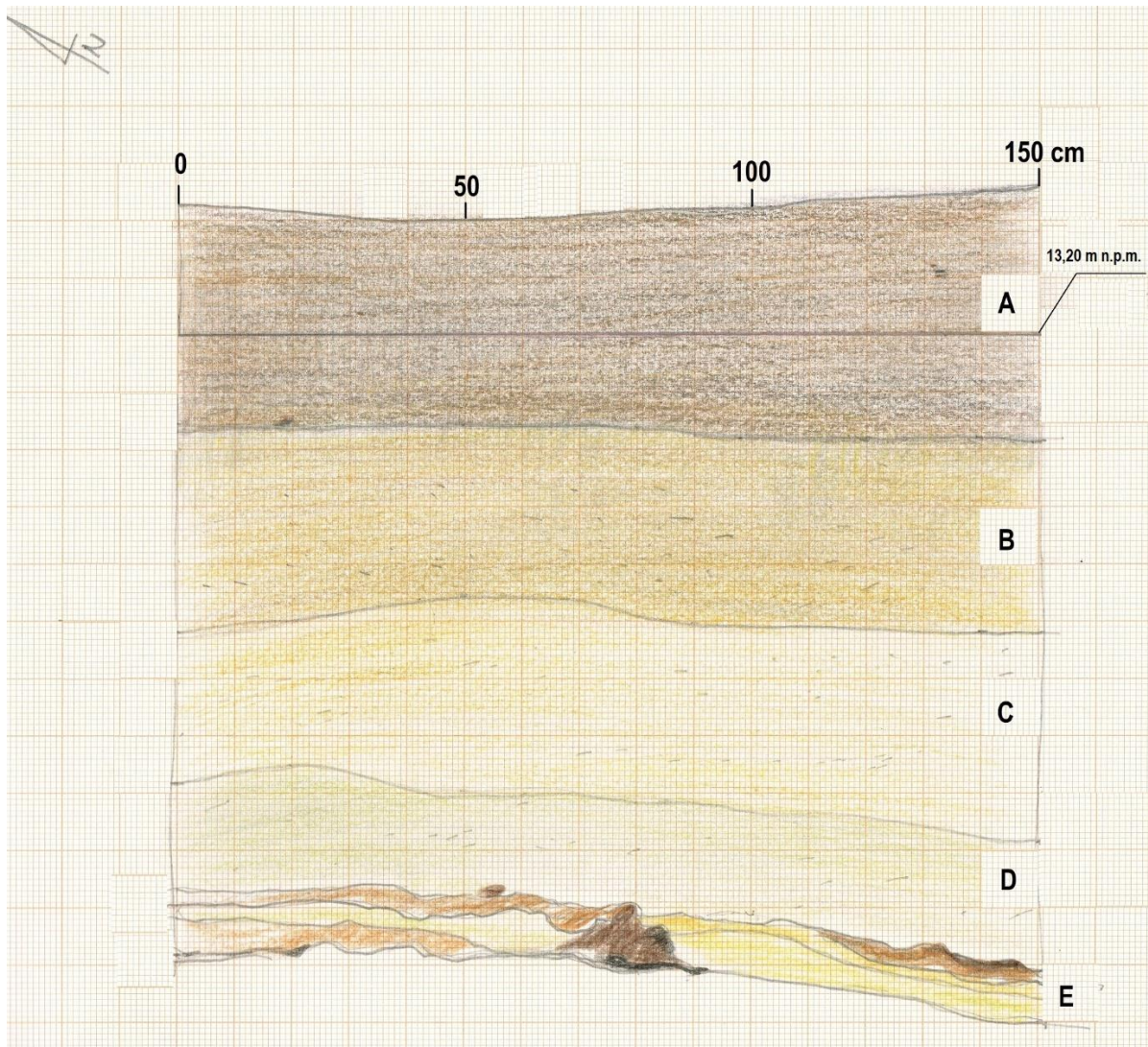
Ryc. 8. Widok od północnego zachodu na sondaże nr 1 i nr 2, eksploracja wykopów, fot. P. Wlizio

Ryc. 9. Dokumentacja fotograficzna profilu południowego, wykopu nr 1, fot. P. Wlizło, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński. Legenda poniżej

Legenda

- A** – humus + podglebie, miąższość ok. 35 cm;
- B** – glina zwałowa (calec), strefa wmywania z podglebia, miąższość ok. 30 cm;
- C** – glina zwałowa z niewielkimi zlepionkami (calec), miąższość ok. 40 cm;
- D** – glina zwałowa przemieszana z piaskiem drobnoziarnistym (calec), miąższość ok. 25 cm;
- E** – piasek zgliniony z naturalnymi wytrąceniami żelazistymi, miąższość > 10 cm.

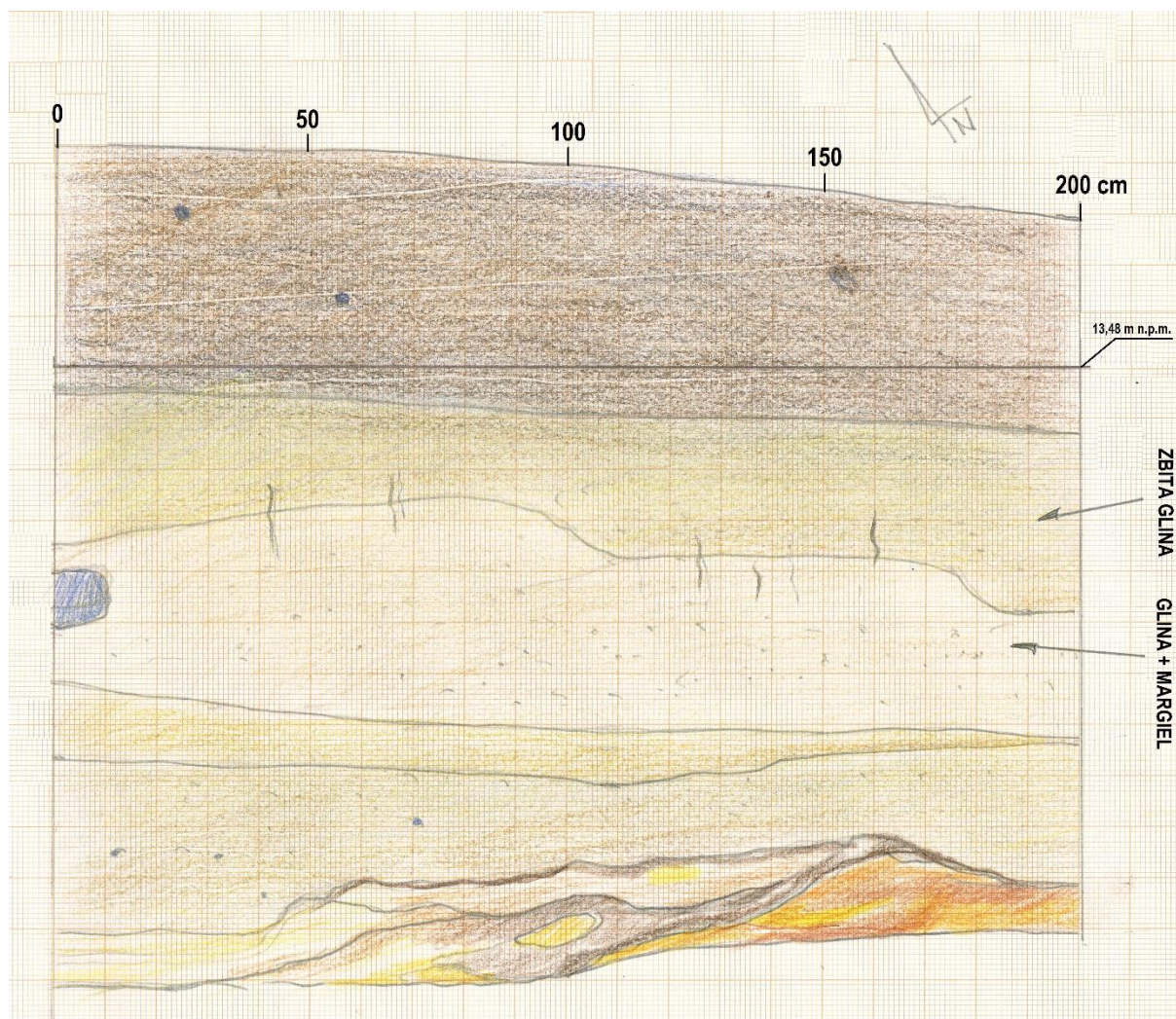
Ryc. 10. Dokumentacja rysunkowa profilu południowego, skala 1:10, 04. 11. 2021 rok, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński, legenda powyżej

Ryc. 11. Dokumentacja fotograficzna profilu wschodniego, fot. P. Wlizło, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Legenda

- A** – humus + podglebie, miąższość ok. 40 cm;
- B** – glina zwałowa (calec), strefa wmywania z podglebia, miąższość ok. 30 cm;
- C** – glina zwałowa z niewielkimi zlepionkami (calec), miąższość ok. 28 cm;
- D** – glina zwałowa przemieszana z piaskiem różnoziarnistym (calec), miąższość ok. 15 cm;
- E** – piasek zgliniony, miąższość ok. 20 cm;
- F** – piasek różnoziarnisty z wytrąceniami żelazistymi > 30 cm.

Ryc. 12. Dokumentacja rysunkowa profilu wschodniego, skala 1:10, 04.11. 2021 rok, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Ryc. 13. Dokumentacja fotograficzna profilu północnego, fot. P. Wlizło

Ryc. 14. Dokumentacja fotograficzna profilu zachodniego, fot. P. Wlizło

Niwelacje

1. 13.20 m n.p.m.

2. 13.24 m n.p.m.

3. 13.19 m n.p.m.

4. 13.27 m n.p.m.

Punkty 1. i 2. - północna ściana wykopu - narożnik zachodni i wschodni

Punkty 3. i 4. - południowa ściana wykopu narożnik zachodni i wschodni

1' 12.62 m n.p.m.

2' 12.72 m n.p.m.

3' 12.74 m n.p.m.

4' 12.70 m n.p.m.

5' 12.73 m n.p.m.

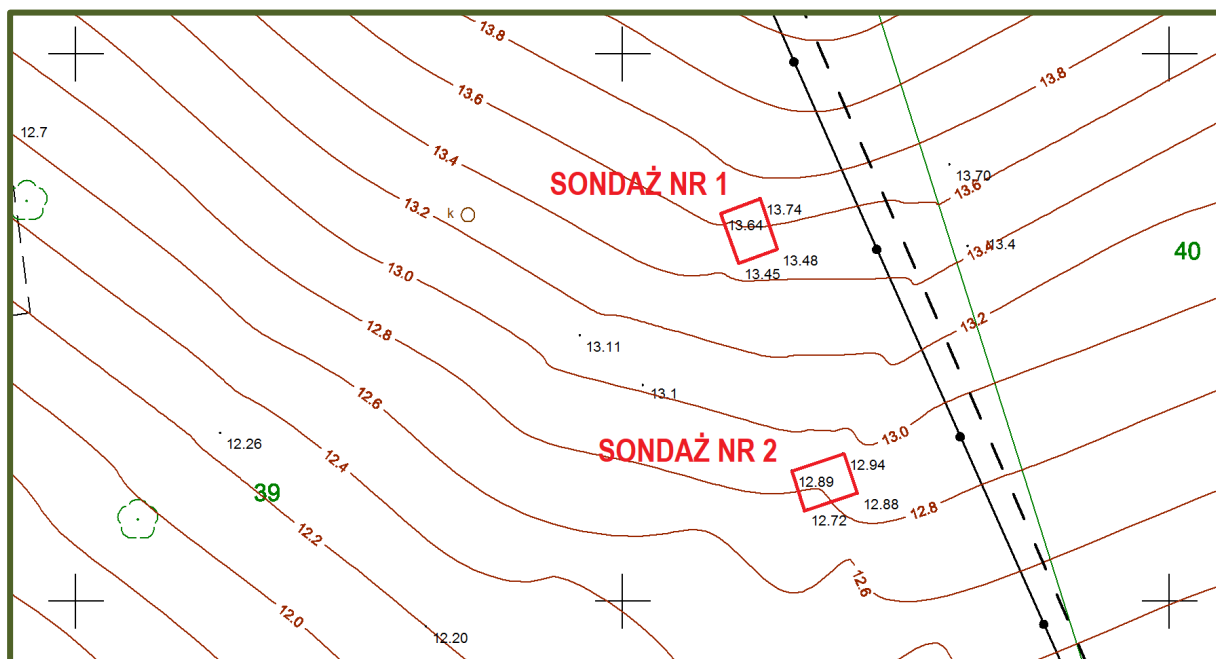
Punkty 1' i 2' - północna ściana wykopu - narożnik zachodni i wschodni

Punkty 3' i 4' - południowa ściana wykopu narożnik zachodni i wschodni

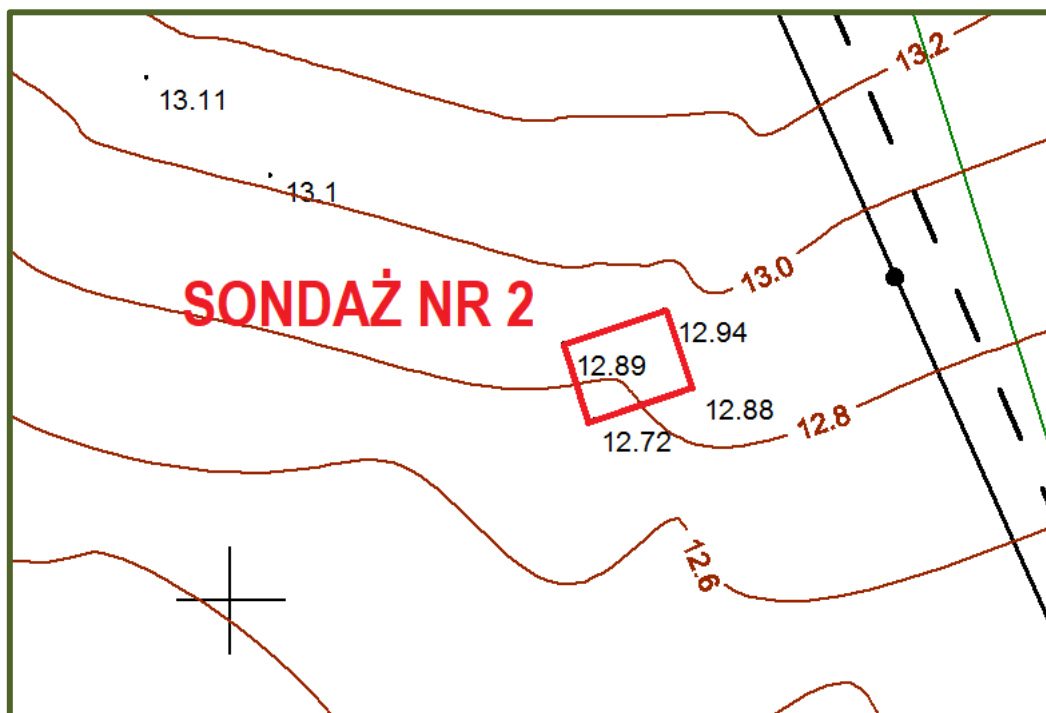
Punkt 5' Środek wykopu

1.2. SONDAŻ NR 2

Lokalizacja ogólna na ryc. 2, lokalizacja szczegółowa na ryc. 13 i ryc. 14 z podaniem wysokości narożników wykopu na poziomie darni.

Ryc. 15. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonymi wykopami sondażowymi nr 1 i nr 2

Ryc. 16. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowym nr 2 wraz z podanymi niwelacjami narożników na poziomie darni

Ryc. 17. Dokumentacja fotograficzna profilu wschodniego, fot. P. Wlizio, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński. Legenda poniżej

Legenda

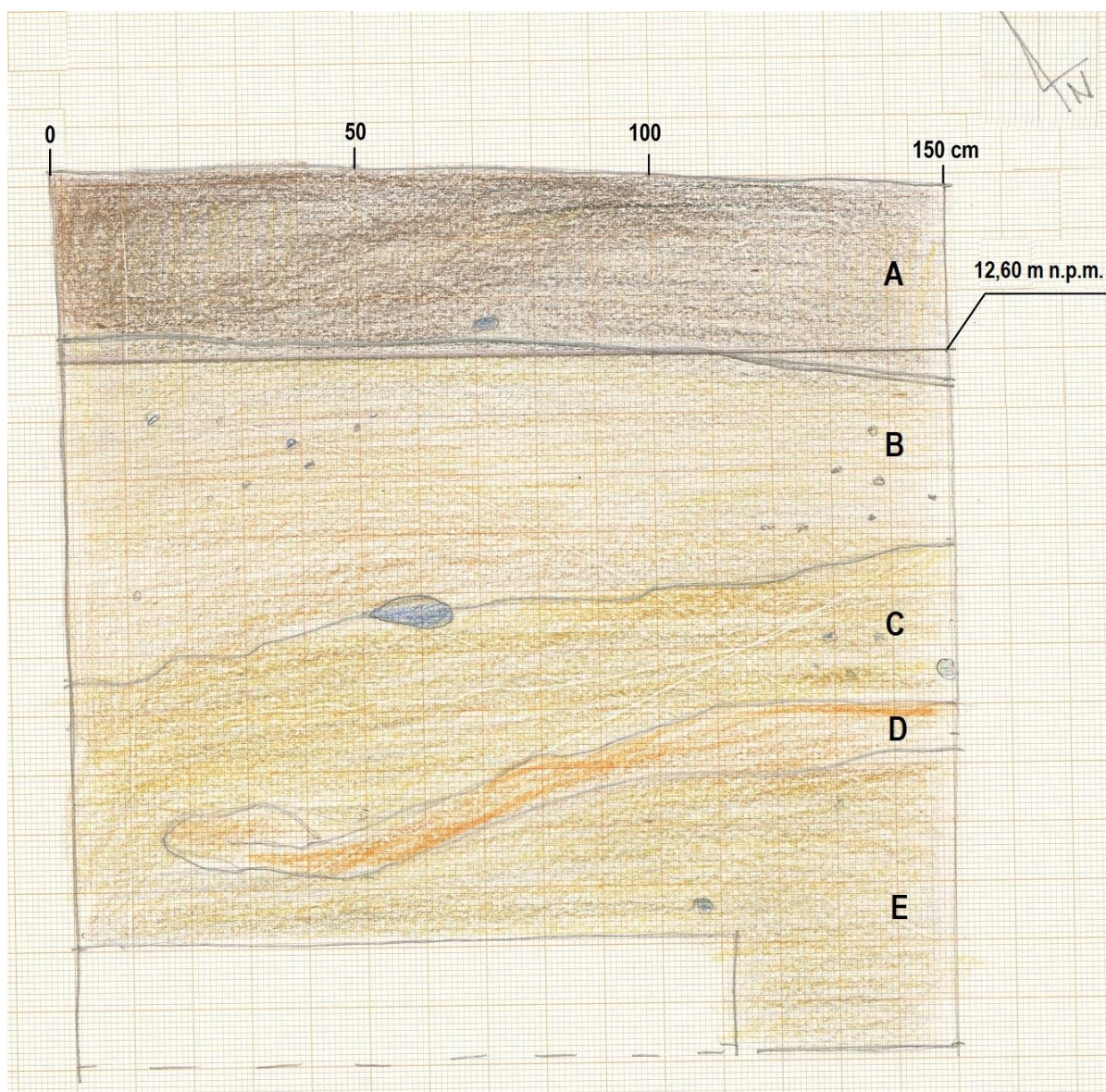
A – humus + podglebie, miąższość ok. 28 cm;

B – glina zwałowa (calec), w stropie strefa wmywania z podglebia, miąższość ok. 45 cm – warstwa układająca się ukośnie w dół od południa na północ;

C – glina zwałowa z niewielkimi zlepionkami (calec), miąższość ok. 32 cm – warstwa układająca się ukośnie w dół od południa na północ;

D – cienka, ok. 15 cm miąższości warstwa gliny zwałowej z dużą zawartością związków żelaza;

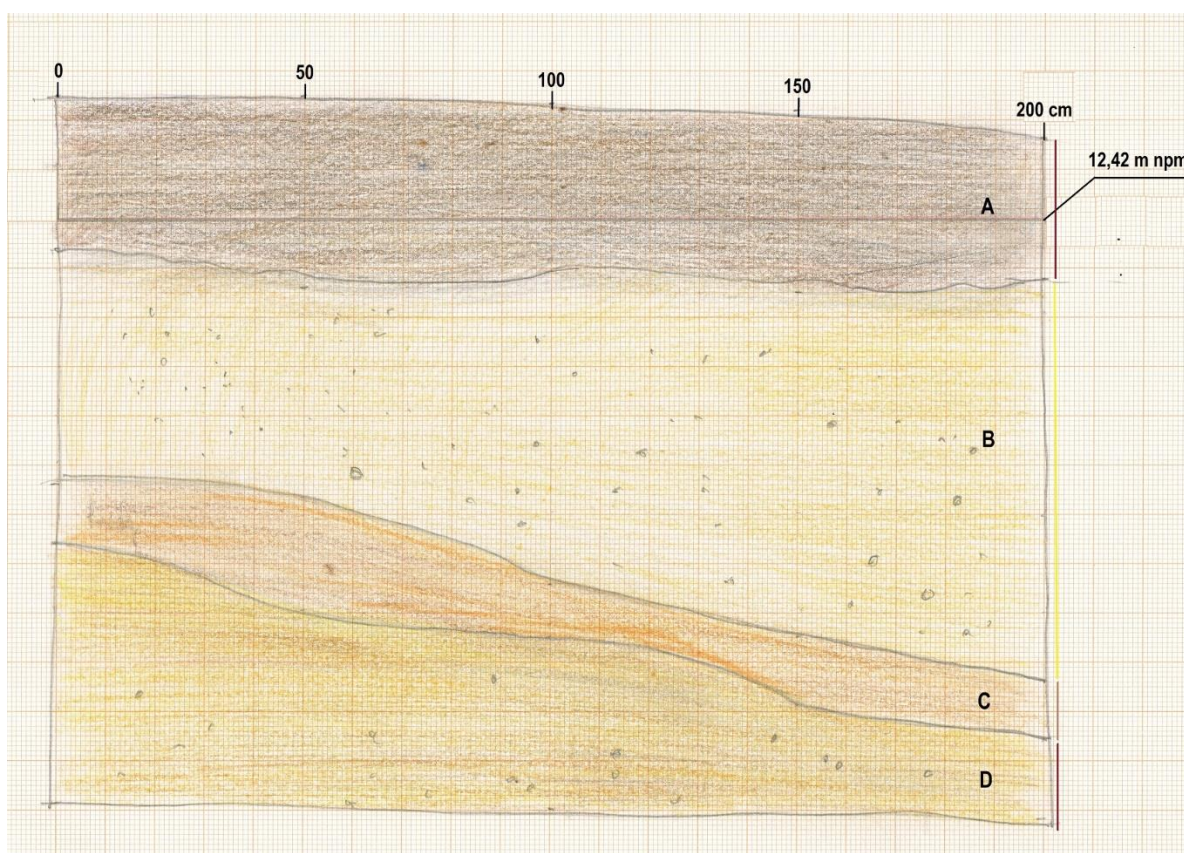
E – glina zwałowa przemieszana z piaskiem drobnoziarnistym, w stropie układająca się ukośnie w dół od południa na północ, miąższość > 60 cm

Ryc. 18. Dokumentacja rysunkowa profilu wschodniego, skala 1:10, 04.11. 2021 rok, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Ryc. 19. Dokumentacja fotograficzna profilu południowego, fot. P. Wlizio, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Ryc. 20. Dokumentacja rysunkowa profilu południowego, skala 1:10, 04. 11. 2021 rok, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Ryc. 21. Dokumentacja fotograficzna profilu zachodniego, fot. P. Wlizło

Ryc. 22. Dokumentacja fotograficzna profilu północnego, fot. P. Wlizio

Niwelacje na poziomie spągu eksplorowanego wykopu

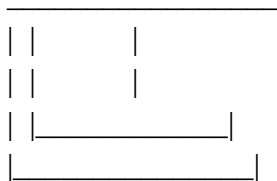
1. 11.28 m n.p.m.
2. 11.48 m n.p.m.
3. 10.99 m n.p.m.
4. 11.06 m n.p.m.
5. 11.43 m n.p.m.

Punkty 1. i 2. - północna ściana wykopu - narożnik zachodni i wschodni

Punkty 3. i 4. - południowa ściana wykopu narożnik zachodni i wschodni

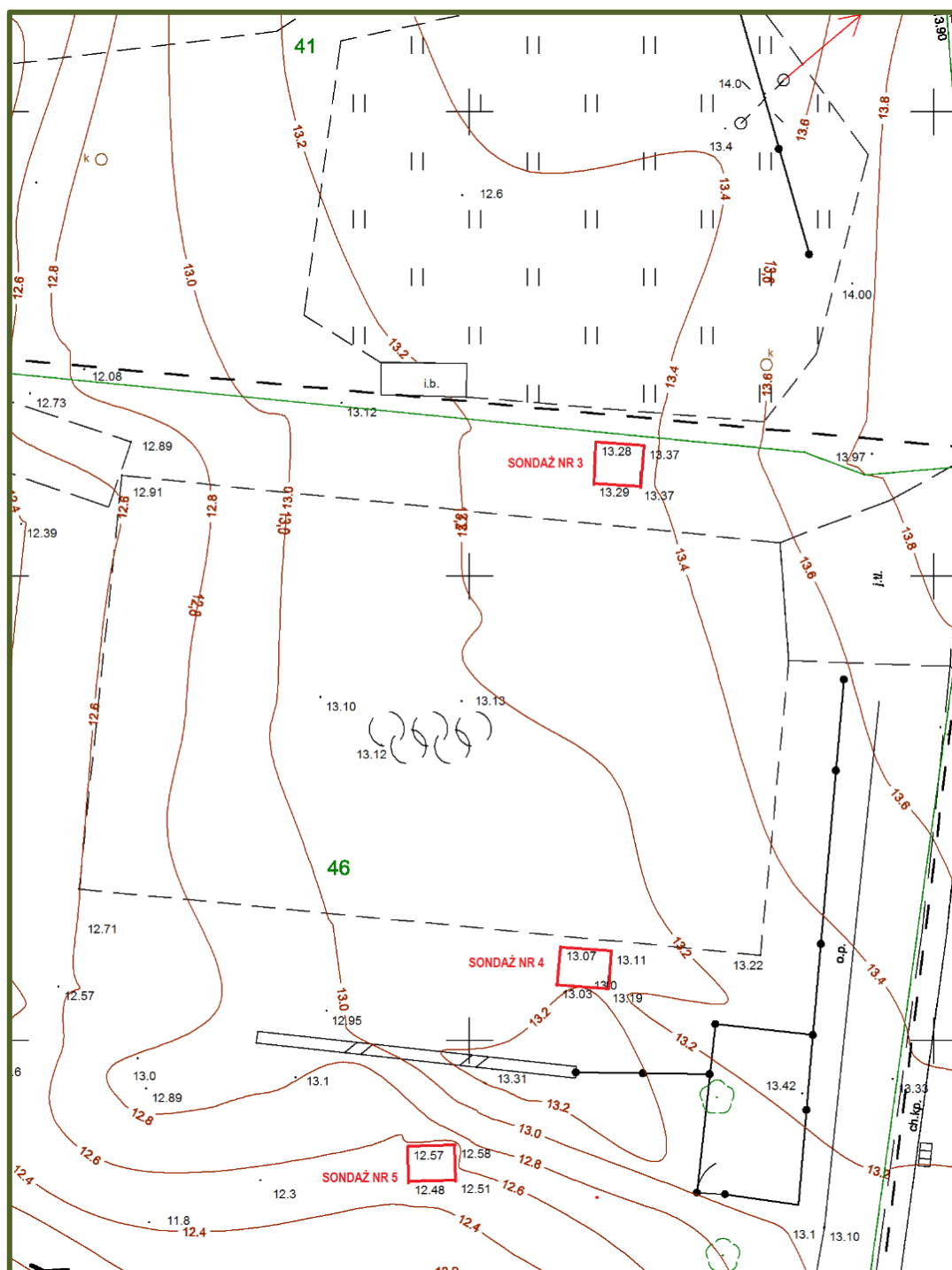
Punkt 5. środek wykopu

wykop eksplorowany literą L wzdłuż profilu południowego o zachodniego

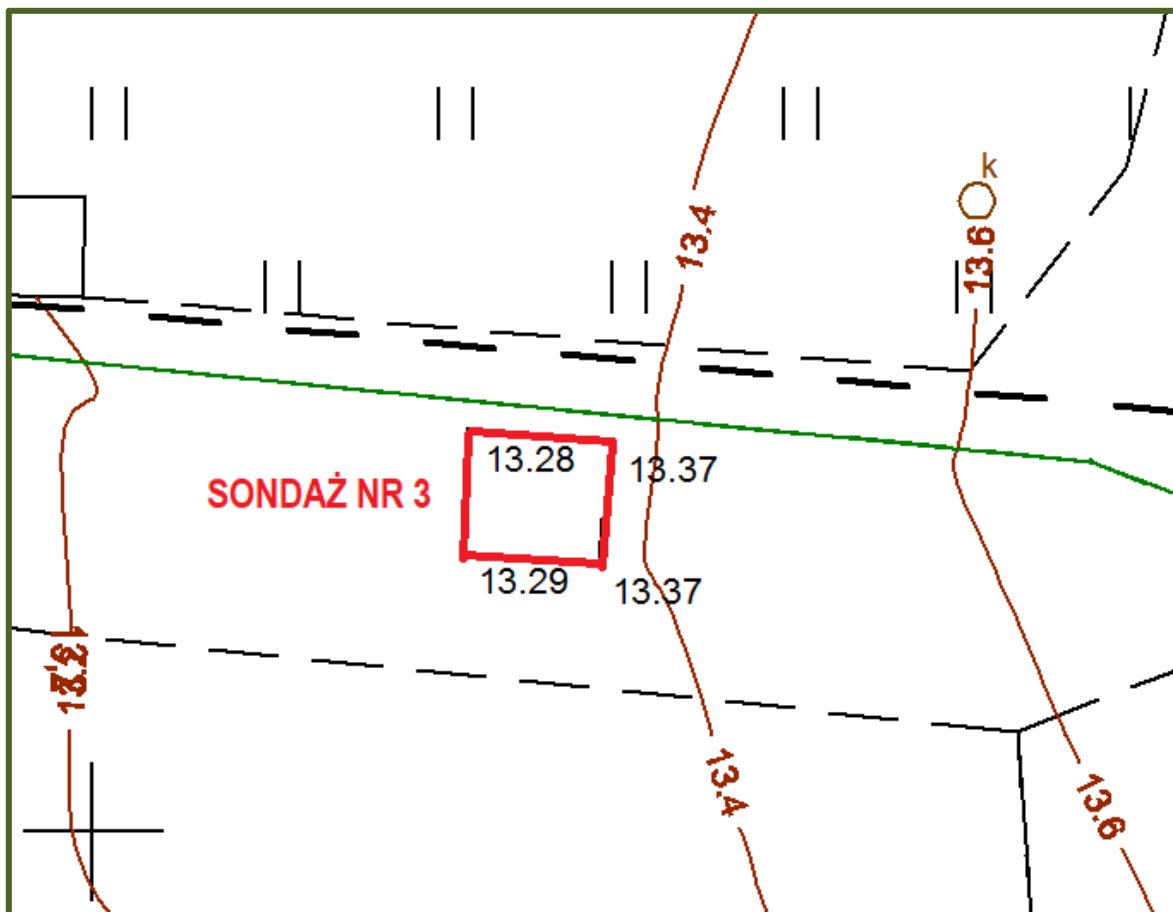

1.3. SONDAŻ NR 3

Lokalizacja ogólna na ryc. 2, lokalizacja szczegółowa na ryc. 21 i ryc. 22 z podaniem wysokości narożników wykopu na poziomie darni.

Ryc. 23. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonymi wykopami sondażowymi nr 3, nr 4 i nr 5

Ryc. 24. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowymi nr 3 wraz z podanymi niwelacjami narożników na poziomie darni

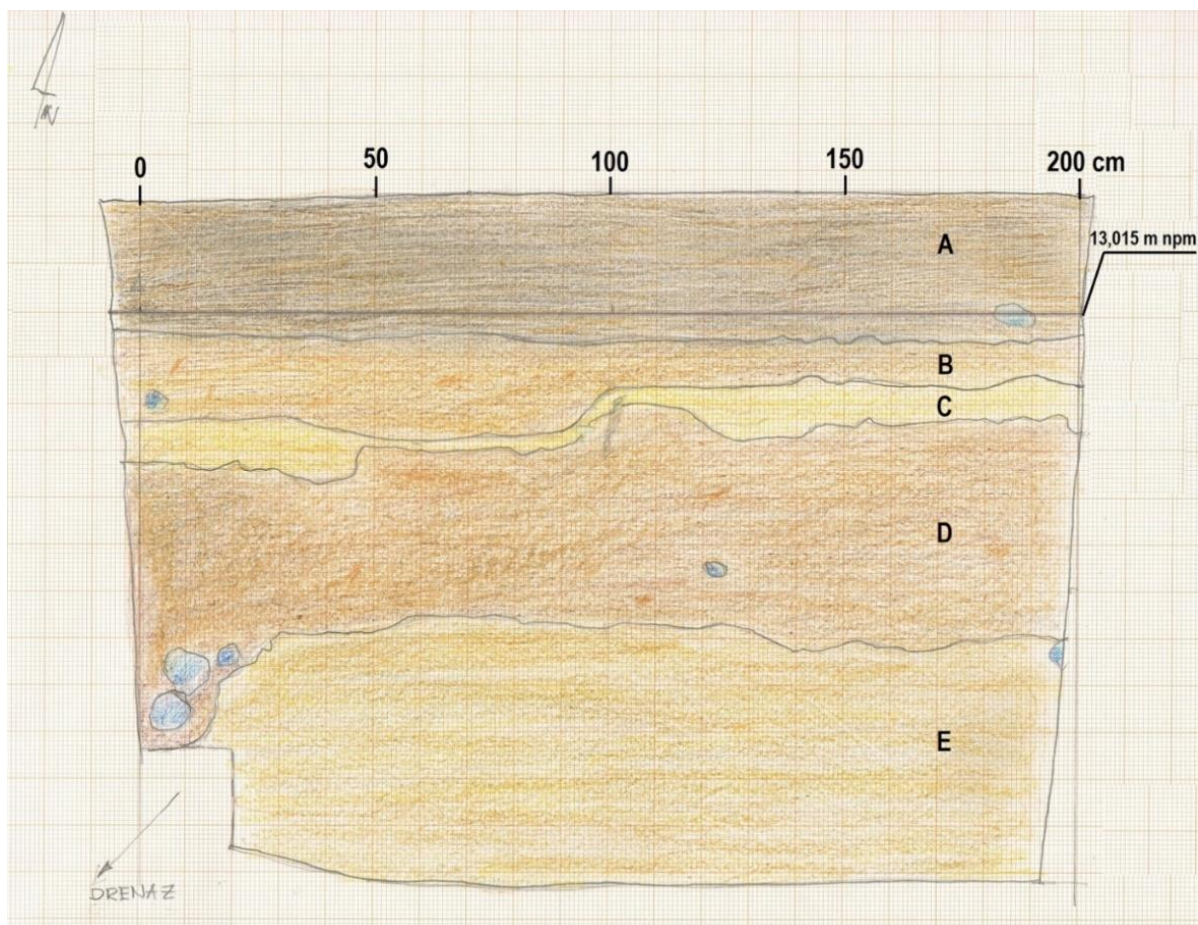
Ryc. 25. Dokumentacja fotograficzna wykopu sondażowego nr 3, w spągu widoczne dwie rury wodociągowe – obie wkopano w calec, który stanowiła plastyczna glina zwałowa. Fot. P. Wlizio

Ryc. 26. Profil północny – legenda poniżej, fot. P. Wlizo, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński.
Legenda poniżej

Legenda

- A** – humus + podglebie, miąższość ok. 20 cm;
- B** – piasek zglinały, miąższość 10 – 18 cm – warstwa niwelacyjna;
- C** – piasek drobnoziarnisty, miąższość 5 – 15 cm – warstwa niwelacyjna;
- D** – glina zwałowa, plastyczna – caleb – miąższość ok. 40-65 cm;
- E** – glina zwałowa z niewielką domieszką piasku różnoziarnistego, liczne wytrącenia żelaziste, miąższość > 60 cm.

Ryc. 27. Dokumentacja rysunkowa profilu północnego, skala 1: 10, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Legenda

- A** – humus + podglebie, miąższość ok. 20 cm;
- B** – piasek zglinały, miąższość 10 – 18 cm – warstwa niwelacyjna;
- C** – piasek drobnoziarnisty, miąższość 5 – 15 cm – warstwa niwelacyjna;
- D** – glina zwałowa, plastyczna – calec – miąższość ok. 40-65 cm;
- E** – glina zwałowa z niewielką domieszką piasku różnoziarnistego, liczne wytrącenia żelaziste, miąższość > 60 cm.

Ryc. 28. Dokumentacja fotograficzna profilu południowego, fot. P. Wlizio

Ryc. 29. Dokumentacja fotograficzna profilu zachodniego, fot. P. Wlizio

Ryc. 30. Dokumentacja fotograficzna profilu wschodniego, fot. P. Wlizio

Ryc. 31. Widok na wykop sondażowy nr 3 od strony południowo-zachodniej, fot. P. Wlizło

Niwelacje

1. 11.805 m n.p.m.
2. 11.825 m n.p.m.
3. 11.935 m n.p.m.
4. 11.815 m n.p.m.
5. 11.785 m n.p.m.

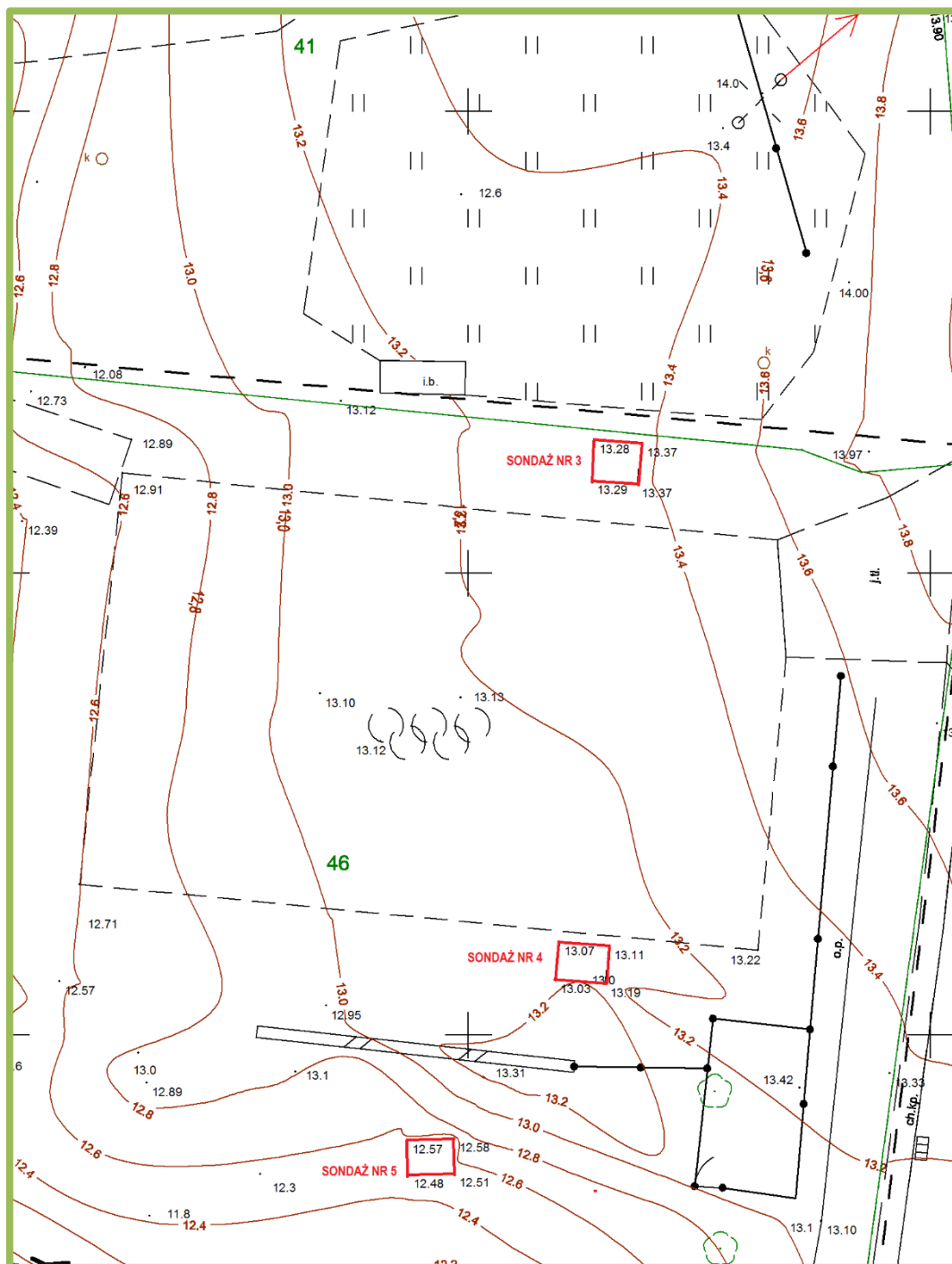
Punkty 1. i 2. - północna ściana wykopu - narożnik zachodni i wschodni

Punkty 3. i 4. - południowa ściana wykopu narożnik zachodni i wschodni

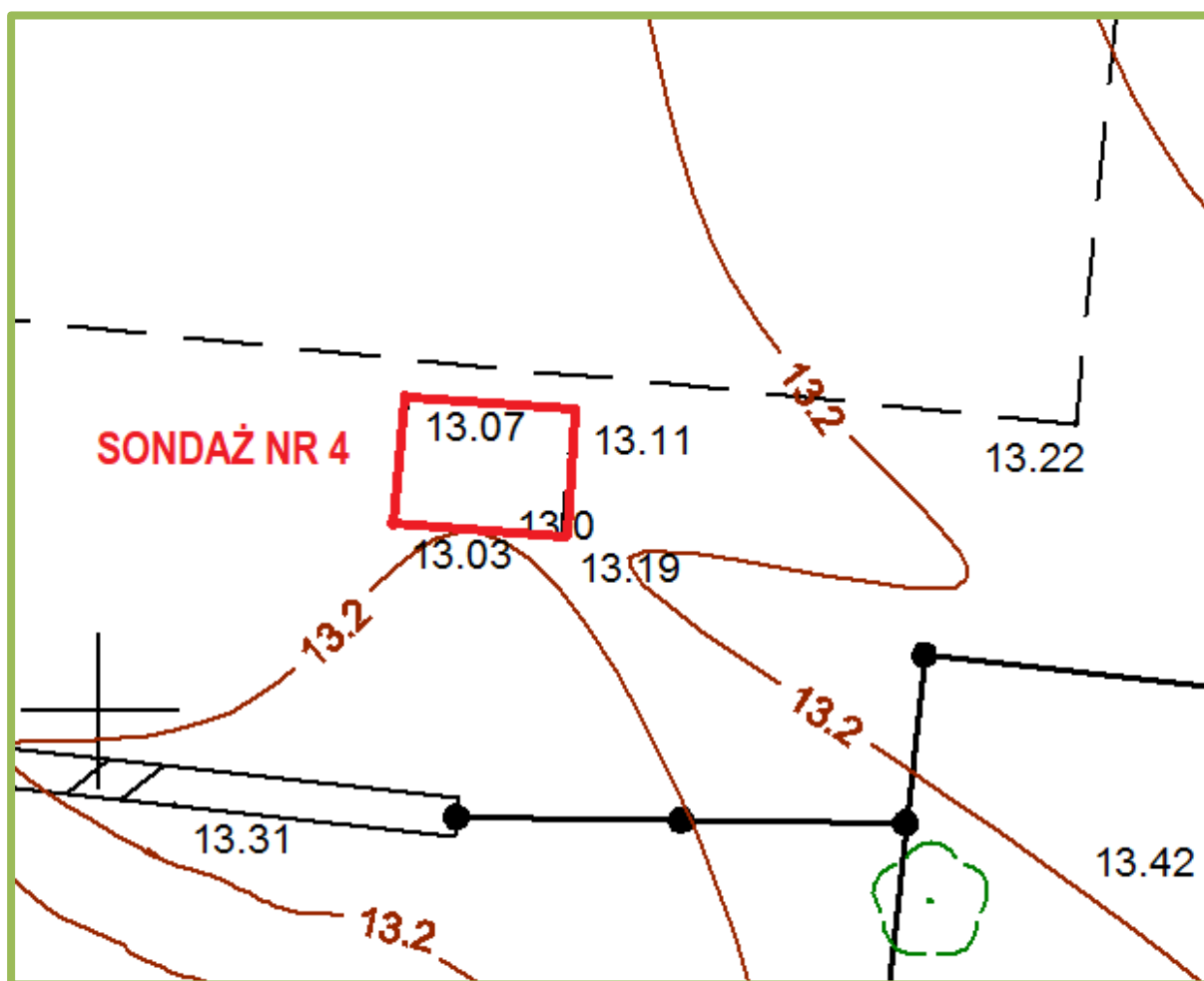
Punkt 5. Środek wykopu

1.4. SONDAŻ NR 4

Lokalizacja ogólna na ryc. 2, lokalizacja szczegółowa na ryc. 29 i ryc. 30 z podaniem wysokości narożników wykopu na poziomie darni.

Ryc. 32. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonymi wykopami sondażowymi nr 3, nr 4 i nr 5

Ryc. 33. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowym nr 4 wraz z podanymi niwelacjami narożników na poziomie darni

Ryc. 34. Eksploracja wykopu, fot. M. F. Jagodziński

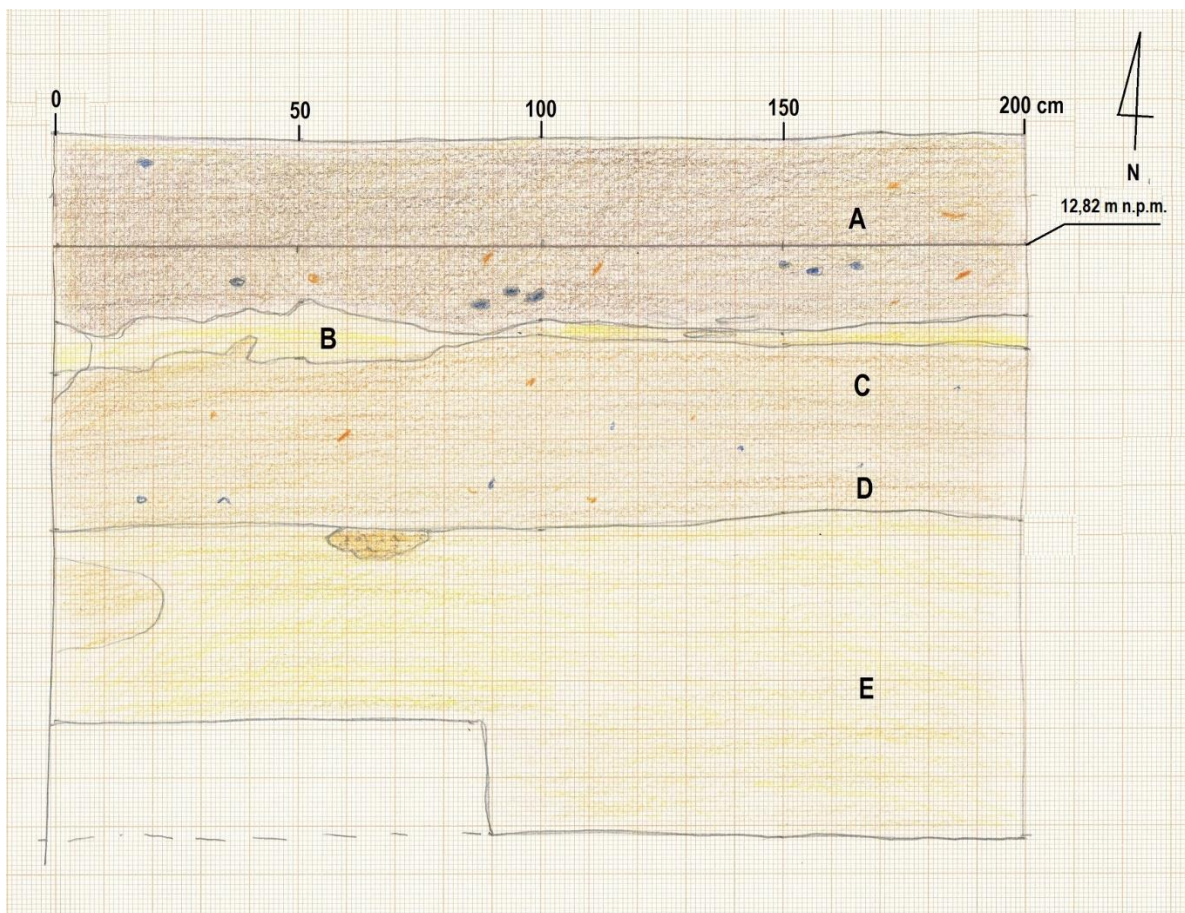
Ryc. 35. Dokumentacja wykopu na poziomie 3 warstwy, widok w kierunku północnym, fot. P. Wlizio

Ryc. 36. Dokumentacja fotograficzna profilu północnego, fot. i obróbka cyfrowa M. F. Jagodziński – legenda poniżej

Legenda

- A** – humus + podglebie + strop warstwy niwelacyjnej, miąższość ok. 35 cm;
- B** – piasek drobnoziarnisty – warstwa niwelacyjna, miąższość 1- 10 cm;
- C** – glina zwałowa przemieszana z gruzem budowlanym, miąższość ok. 35 cm;
- D** – piasek różnoziarnisty zawierający rozłożone szczątki organiczne (roślinne) powodujące ciemnoszare zabarwienie, miąższość ok. 20 cm;
- E** – piasek różnoziarnisty, zbity z wytrąceniami żelazistymi – calec – miąższość > 75 cm.

Ryc. 37. Dokumentacja rysunkowa profilu północnego, skala 1: 10, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Ryc. 38. Dokumentacja fotograficzna fragmentu profilu północnego, fot. M. F. Jagodziński

Ryc. 39. Dokumentacja fotograficzna fragmentu profilu wschodniego, fot. M. F. Jagodziński

Ryc. 40. Dokumentacja fotograficzna profilu południowego, fot. M. F. Jagodziński

Niwelacja

1. 11.55 m n.p.m.
2. 11.59 m n.p.m.
3. 11.58 m n.p.m.
4. 11.57 m n.p.m.
5. 11.55 m n.p.m.

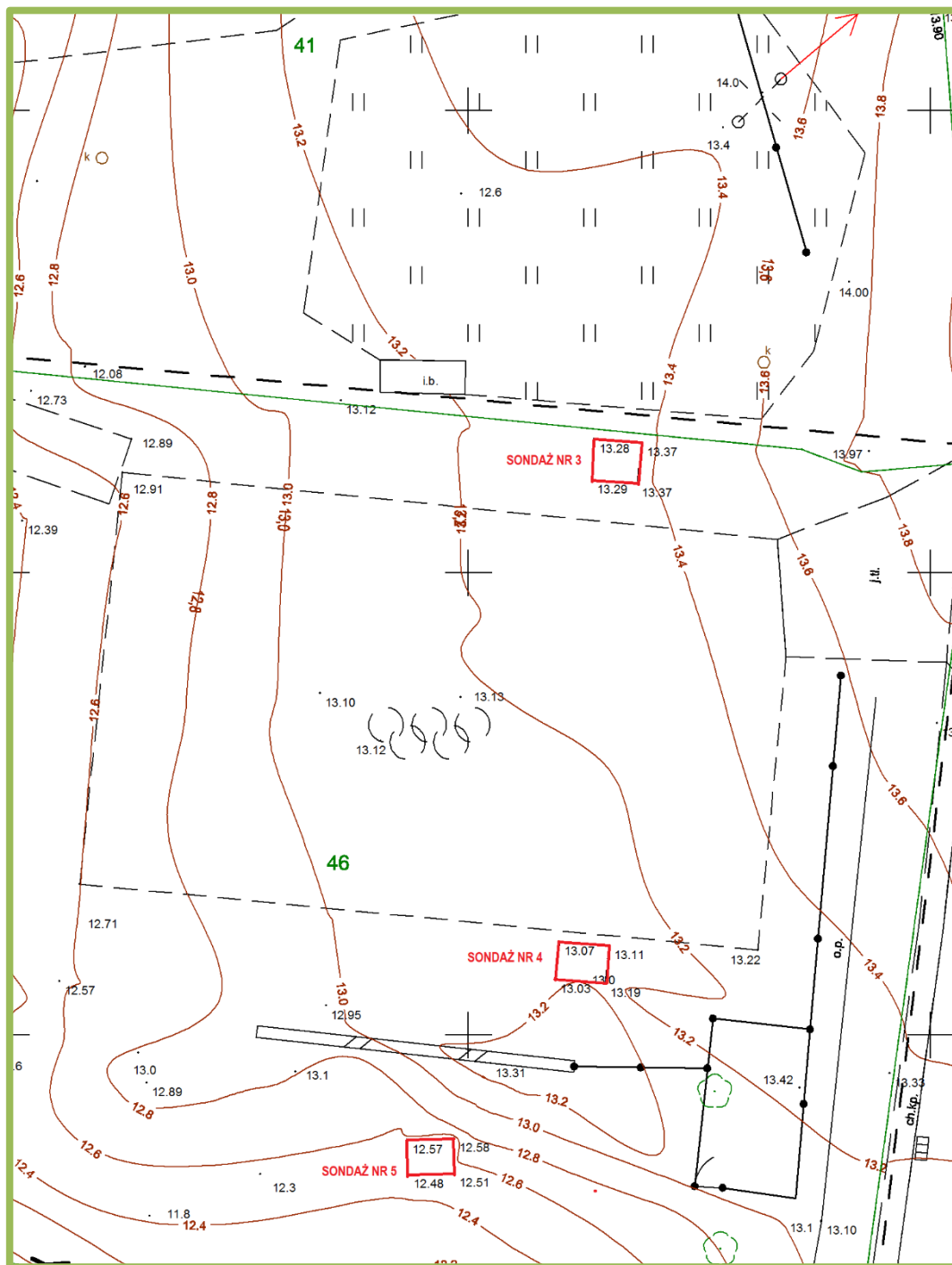
Punkty 1. i 2. - północna ściana wykopu - narożnik zachodni i wschodni

Punkty 3. i 4. - południowa ściana wykopu narożnik zachodni i wschodni

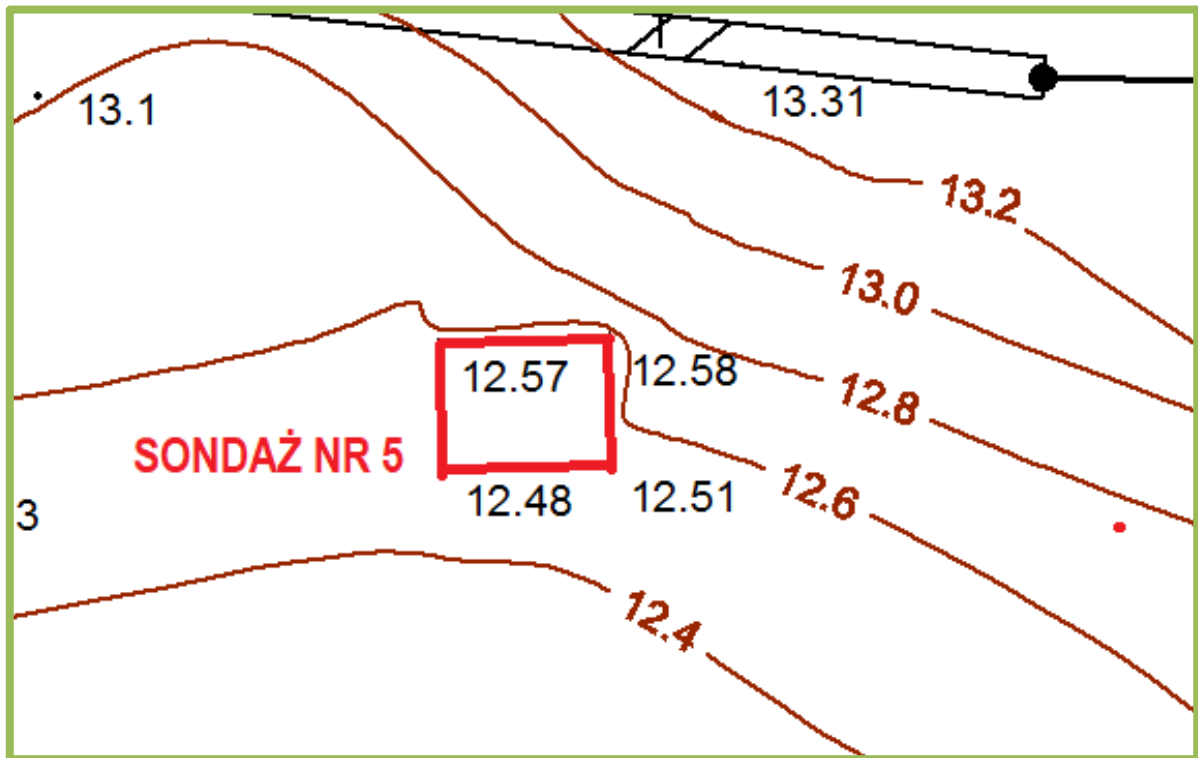
Punkt 5. środek wykopu

1.5. SONDAŻ NR 5

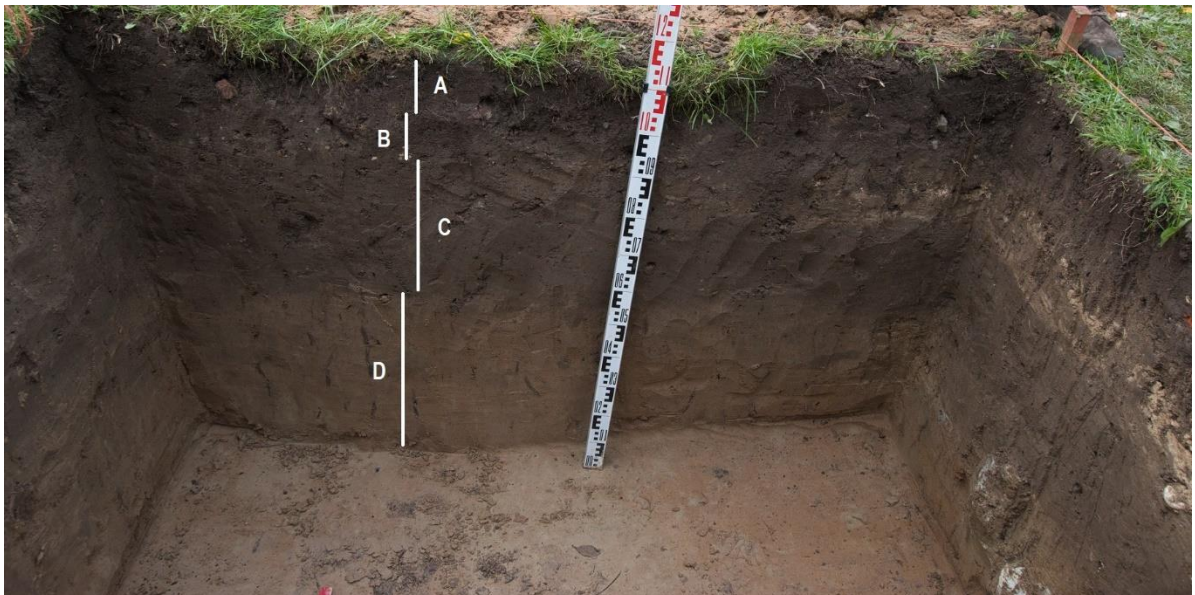
Lokalizacja ogólna na ryc. 2, lokalizacja szczegółowa na ryc. 36 i ryc. 37 z podaniem wysokości narożników wykopu na poziomie darni.

Ryc. 41. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonymi wykopami sondażowymi nr 3, nr 4 i nr 5

Ryc. 42. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowym nr 5 wraz z podanymi niwelacjami narożników na poziomie dani

Ryc. 43. Dokumentacja fotograficzna profilu południowego, fot. P. Wlizio, obróbka cyfrowa M. F. Jagodziński. Legenda poniżej

Ryc. 44. Widok ogólny wykopu nr 5 w kierunku zachodnim na poziomie warstwy nr 4, fot. P. Wlizio

Ryc. 45. Dokumentacja fotograficzna profilu wschodniego, fot. P Wlizło, obróbka cyfrowa M. F. Jagodziński. Legenda poniżej

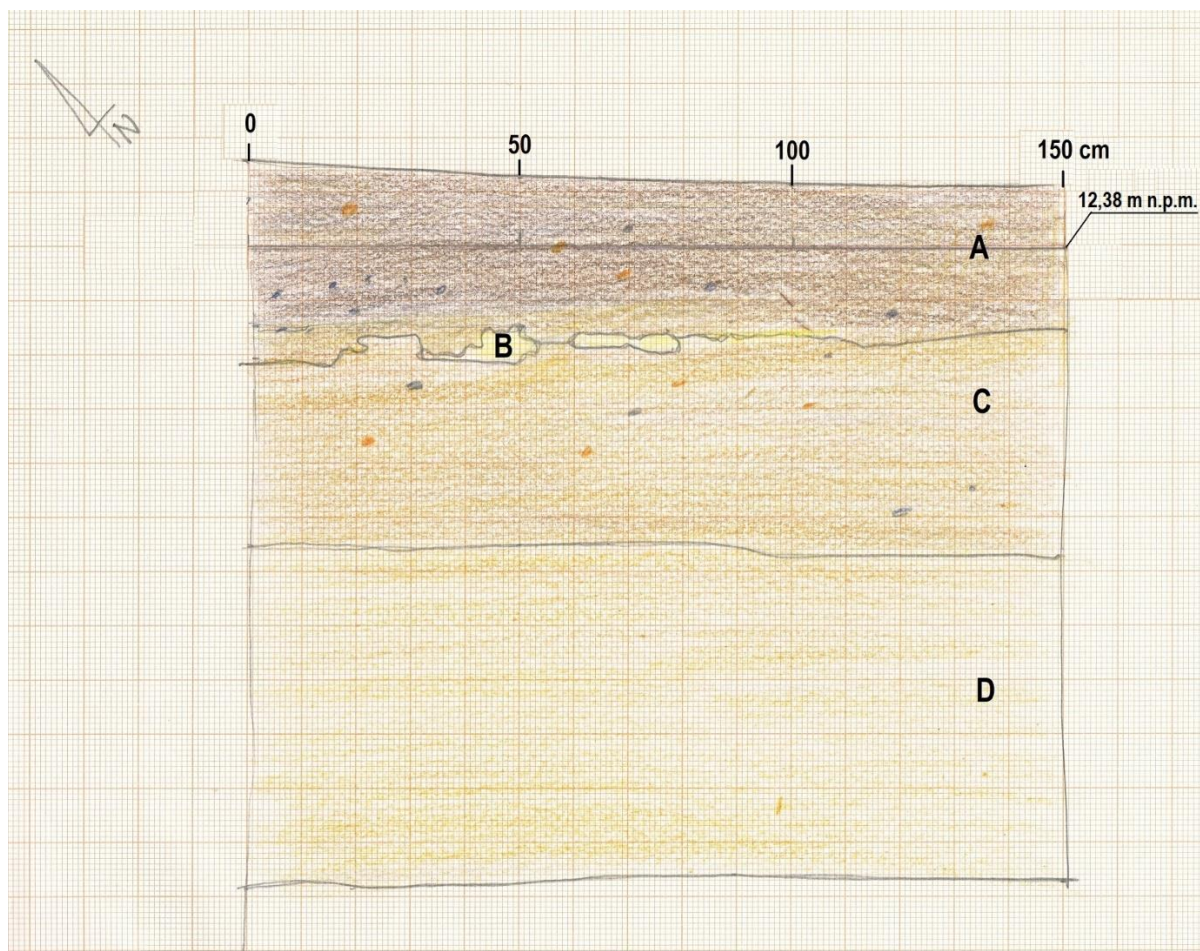
Legenda

A – humus + podglebie + strop warstwy niwelacyjnej, miąższość ok. 20 cm;

B – piasek drobnoziarnisty, warstwa wyklinowująca się w kierunku południowym, miąższość 0-8 cm;

C – piasek różnoziarnisty przemieszany z zaprawą budowlaną, niewielką ilością węgla drzewnych i okruchów cegieł, miąższość ok. 35 cm;

D – piasek zgliniony, zbity (calec), miąższość > 55 cm.

Ryc. 46. Dokumentacja rysunkowa profilu wschodniego, skala 1: 10, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

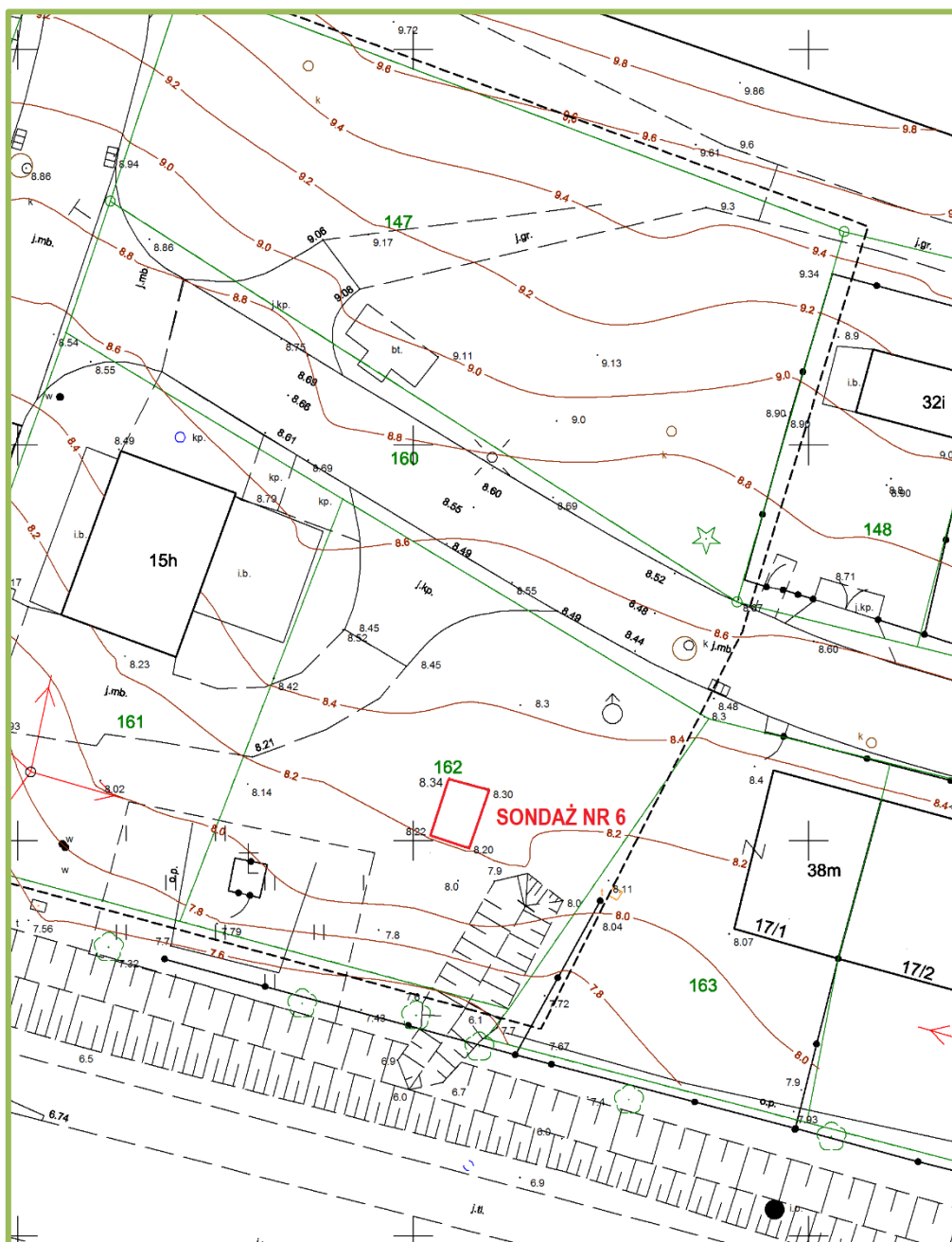
Ryc. 47. Dokumentacja fotograficzna wykopu nr 5 – widok na narożnik północno-zachodni, fot. M. F. Jagodziński

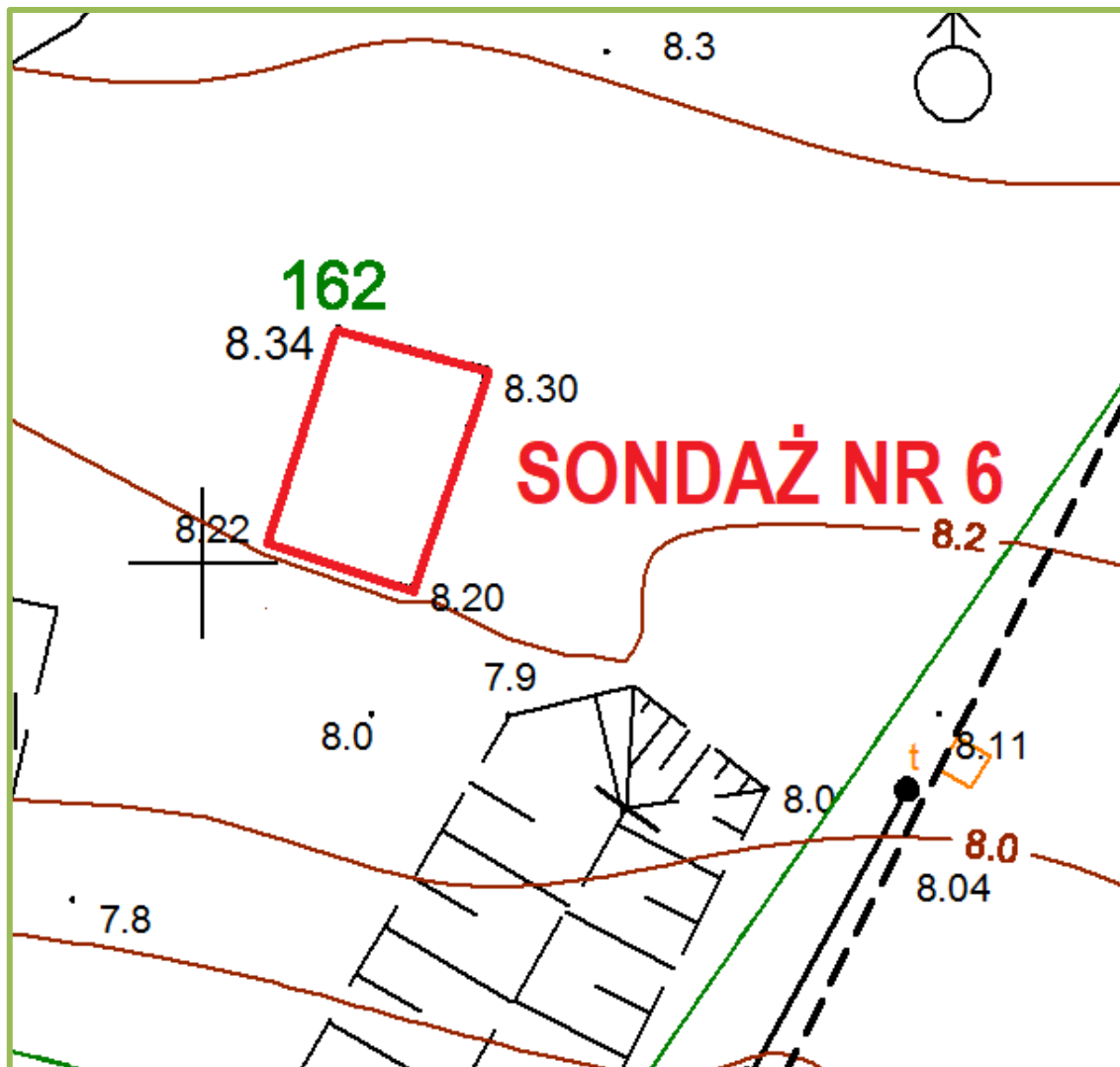
Ryc. 48. Dokumentacja fotograficzna profilu północnego, fot. M. F. Jagodziński

1.6. SONDAŻ NR 6

Lokalizacja ogólna na ryc. 4, lokalizacja szczegółowa na ryc. 49 i ryc. 50 z podaniem wysokości narożników wykopu na poziomie darni.

Ryc. 49. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowymi nr 6

Ryc. 50. Wycinek planu warstwicowego z zaznaczonym wykopem sondażowymi nr 6 wraz z podanymi niwelacjami narożników na poziomie darni

Ryc. 51. Widok wykopu nr 6 w kierunku południowym w trakcie eksploracji na poziomie warstwy nr 3, fot. P. Wlizio

Ryc. 52. Dokumentacja fotograficzna wykopu nr 6, warstwa nr 2, profil północny, fot. P. Wlizio

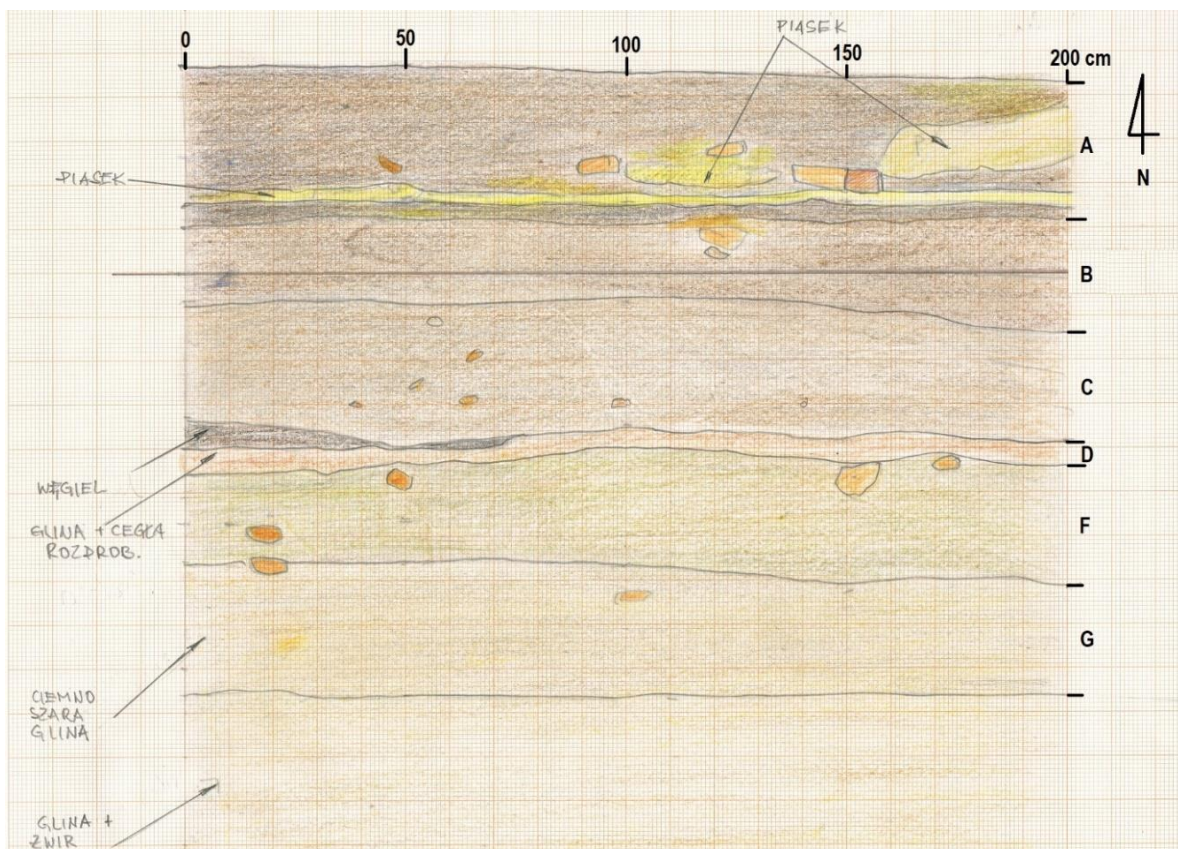
Ryc. 53. Dokumentacja fotograficzna wykopu nr 6, warstwa nr 3, profil północny, fot. P. Wlizio

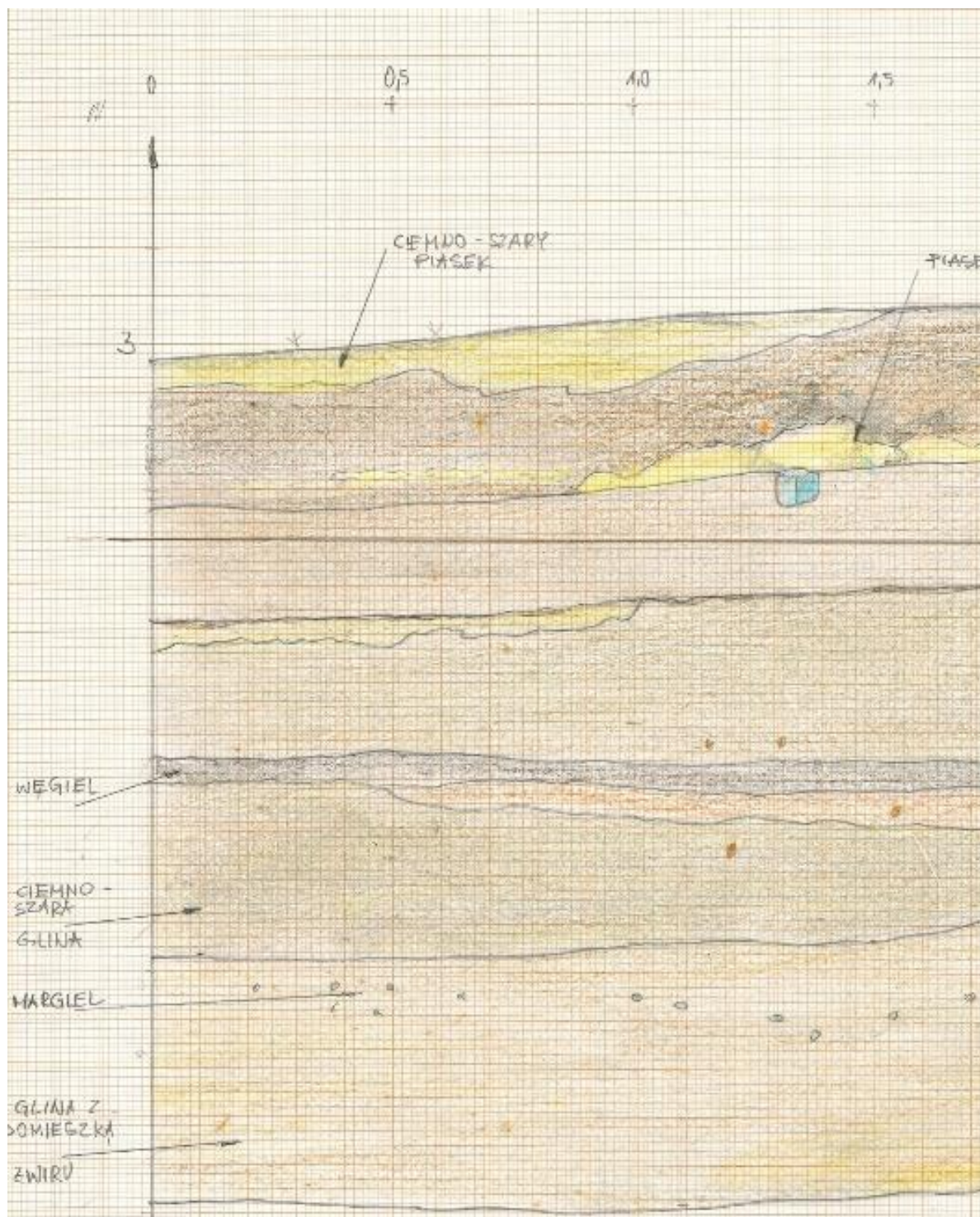
Ryc. 54. Dokumentacja fotograficzna profilu północnego, fot. P. Wlizło, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński. Legenda poniżej

Legenda

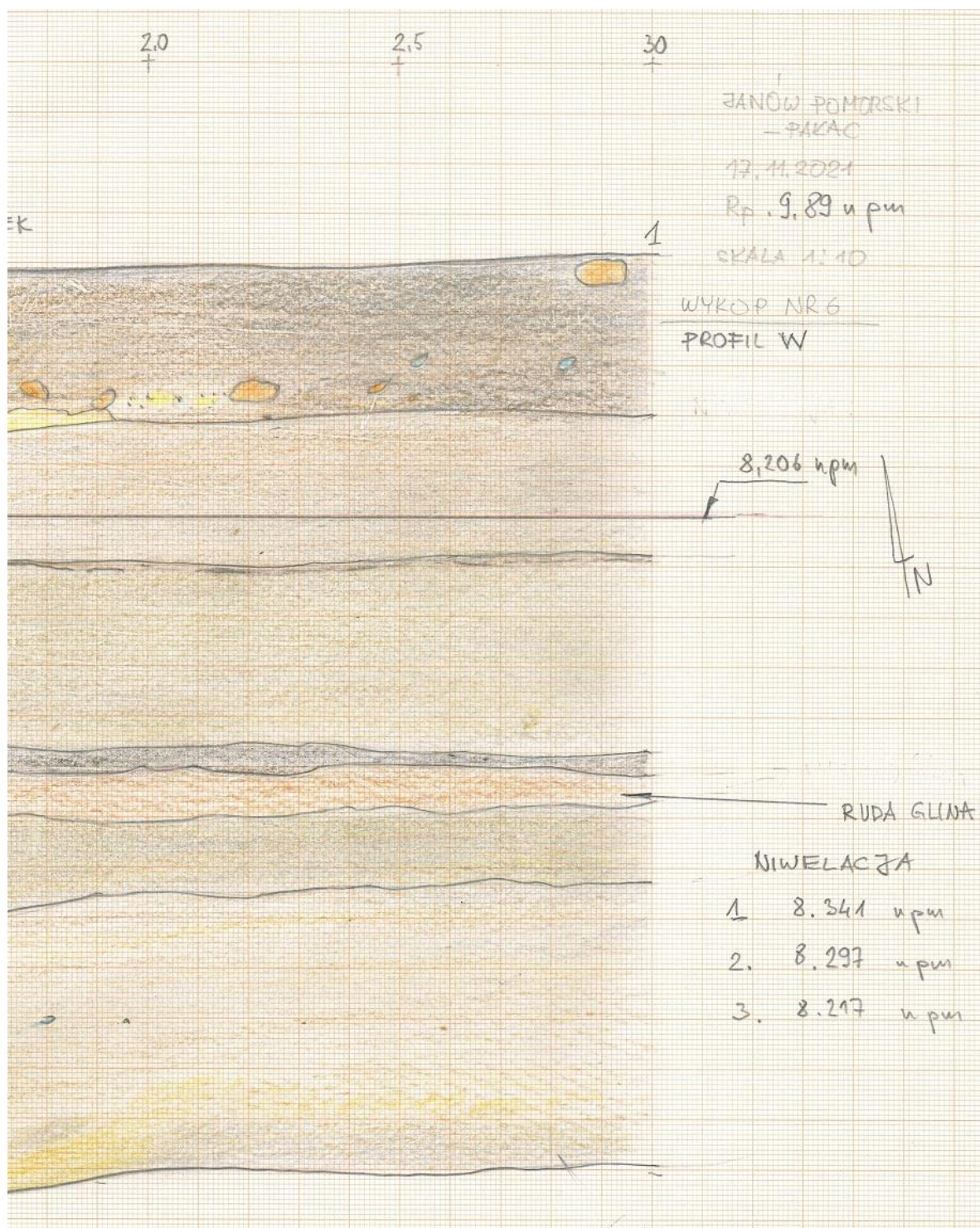
- A** – humus + współczesne warstwy niwelacyjne, miąższość ok. 30 cm;
- B** – warstwa niwelacyjno-zasypiskowa w postaci piasku różnoziarnistego z domieszką zaprawy budowlanej i ułamków cegieł, miąższość ok. 30 cm;
- C** - warstwa niwelacyjno-zasypiskowa w postaci piasku różnoziarnistego z domieszką zaprawy budowlanej, ułamków cegieł i węgla drzewnego, miąższość ok. 25 cm;
- D** - warstwa niwelacyjno-zasypiskowa w postaci zaprawy budowlanej, ułamków cegieł i węgla drzewnego, miąższość ok. 6-15 cm;
- E** – warstwa niwelacyjno-zasypiskowa w postaci piasku różnoziarnistego, ułamków cegieł i węgla drzewnego, miąższość ok. 25 cm;
- F** - warstwa gliny spiaszczonej z niewielką domieszką gruzu budowlanego, miąższość ok. 30 cm;
- G** – glina przemieszana ze żwirem – calec, miąższość > 40 cm.

Ryc. 55. Dokumentacja rysunkowa profilu północnego, skala 1: 10, opracowanie cyfrowe M. F. Jagodziński

Ryc. 56. Dokumentacja rysunkowa profilu zachodniego, część I, skala 1: 10

Ryc. 57. Dokumentacja rysunkowa profilu zachodniego, część II, skala 1: 10

Ryc. 58. Dokumentacja fotograficzna profilu zachodniego, fot. P. Wlizło – legenda jw.

Ryc. 59. Dokumentacja fotograficzna profilu wschodniego, fot. P. Wlizło – legenda jw.

Ryc. 60. Dokumentacja fotograficzna profilu południowego, fot. P. Wlizio – legenda jw.

Niwelacje na poziomie spągu wykopu

1. 6.64 m n.p.m.
2. 6.69 m n.p.m.
3. 6.60 m n.p.m.
4. 6.56 m n.p.m.
5. 6.62 m n.p.m.

Punkty 1. i 2. - północna ściana wykopu - narożnik zachodni i wschodni

Punkty 3. i 4. - południowa ściana wykopu narożnik zachodni i wschodni

Punkt 5. środek wykopu

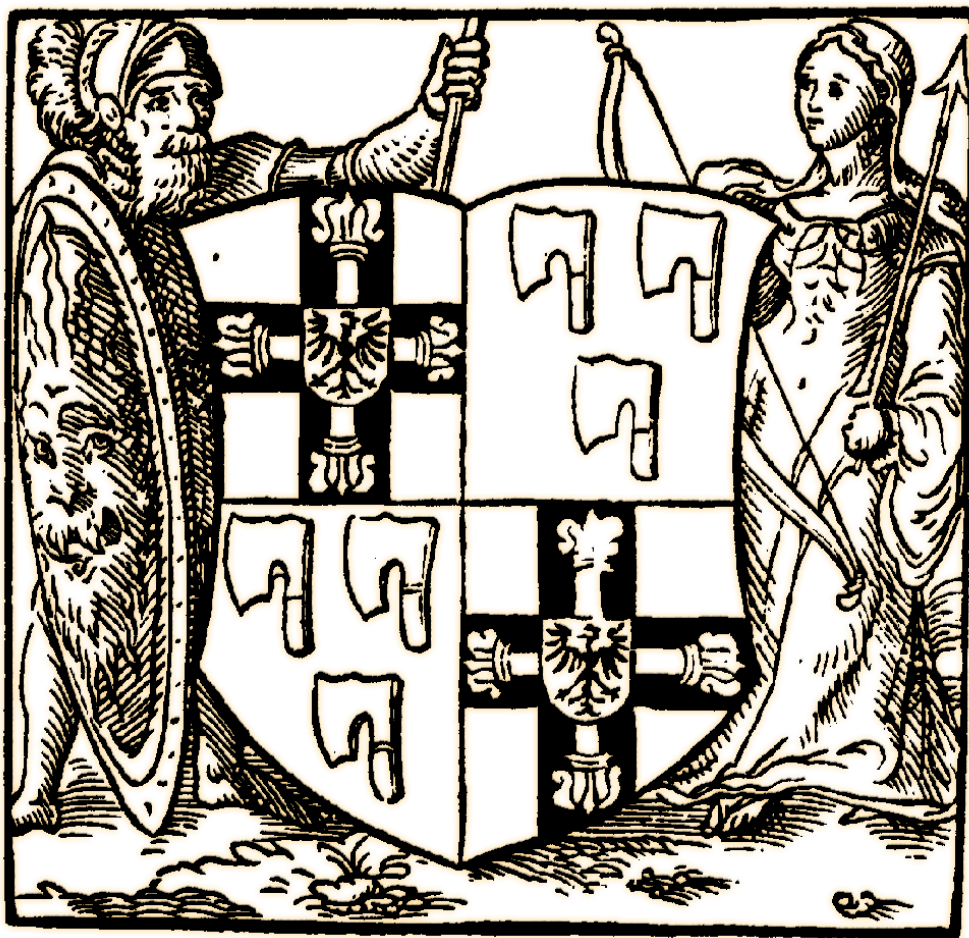
2. Historia działalności majątku Hansdorf

Opis zdarzeń związanych z inwestycjami związanymi bardzo często z pracami ziemnymi, które mogły naruszyć lub zniszczyć relikty Truso i związanego z nim cmentarzyska, to historia, którą należy dokładnie prześledzić. Analizując źródła pisane i dokumenty, możemy odnieść wrażenie, że był to wyjątkowo bogaty i dynamiczny ciąg wydarzeń, ściśle związany z działalnością rolniczą majątku Hansdorf/Janów. Historia ta, zapewne nie wzbudziłaby zainteresowania archeologa, gdyby nie odkrycie Truso, którego pozostałości stanowiły ważną część dóbr ziemskich tego właśnie majątku. Poznanie szczegółów związanych z prowadzoną tam działalnością rolniczą oraz różnego rodzaju inwestycjami, jest ważne nie tylko dla oceny dokonanych zniszczeń ale także dla zrozumienia z jakiego rodzaju relikty mamy do czynienia. To z kolei pozwoli wskazać sposób ich badania i interpretacji.

Jak podaje w swojej „*Historii elbląskiego powiatu ziemskiego*” Eugen G. Kerstan¹, pierwszy dokument, w którym wymieniono dobra Hansdorf (obecnie Janów Pomorski) został wystawiony 11 października 1383 roku w Malborku przez wielkiego mistrza Konrada Zöllnera von Rotenstein². Nadano w nim Hartwigowi Bedeken 11 łanów i 9 morgów ziemi. Otrzymał on także prawo połowu ryb w jeziorze Drużno wszelkimi sposobami, z wyjątkiem niewodu. Posiadł ponadto prawo zbudowania dwóch młynów w granicach swoich włości.

¹ E. Kerstan, *Die Geschichte des Landkreises Elbing*, Elbing 1925, s. 217 n.

² Urząd wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego (oficjalna nazwa: Zakon Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie) sprawował w latach 1382-1390.

Ryc. 61. Herb Konrada Zöllnera von Rotenstein, dwudziestego Wielkiego Mistrza zakonu krzyżackiego. Źródło: *Webesteem Magazine* Nr 1

Analizując zawarte w dokumencie nadania, należy zwrócić uwagę na informację o prawie do budowy dwóch młynów wodnych. Wiązało się to niewątpliwie z planami zagospodarowania dwóch strumieni, które przepływały przez terem majątku. Budowa młynów wymagała przeprowadzenia szeregu prac ziemnych związanych m.in. z regulacją koryt strumieni, a także wykonania kilku śpiętrzeń-tam. Dobrze ilustruje tę sytuację mapa *Schröttera-Engelhardta* (ryc. 53) pochodząca, co prawda z przełomu XVIII i XIX wieku, ale pokazująca zapewne obraz zbliżony do rzeczywistości z XIV/XV wieku. Ważne jest, że mapa ta odwzorowuje niemal bezbłędnie obraz ówczesnego terenu³. Na interesującym nas fragmencie, zaznaczono granice majątku Hansdorf oraz lokalizację dwóch młynów nad dwoma

³ Zob. w tej kwestii: Jan Szeliga, *Pierwsza szczegółowa mapa północno-wschodniej Polski oparta na triangulacji (1810)*, „Zeszyty Geograficzne WSP w Gdańsku”, R. XI, s. 79-101.

ciekami wodnymi, które w strefie ujściowej, co wiemy dziś z całą pewnością, wyznaczały wschodni i zachodni zasięg Truso.

Ryc. 22. Wycinek mapy Schröttera – 1796-1802⁴ pokazującej dobra ziemskie majątku Hansdorf. Dla łatwiejszego „czytania” mapy ujścia strumieni i młyny wodne oznaczono strzałkami, które wyznaczają równocześnie zasięg osady Truso

⁴ W latach 1796-1802, zespół pruskich kartografów wojskowych, pod kierownictwem Leopolda Fryderyka von Schröttera opracował "Atlas prowincji Prus Wschodnich, Litwy i Prus Zachodnich oraz sieci dystryktów" ze 140 mapami w podziałce 1:50 000. Poprawione wydanie, które ukazało się w Berlinie w latach 1802-1810 nazwano mapą Schröttera.

Jest zatem pewne, że relikty Truso znajdowały się również w obrębie dóbr ziemskich majątku Hartwiga Bedeken i już w tamtym czasie mogły być narażone na zniszczenia. Inna informacja zawarta w nadaniu Konrada Zöllnera, to przywilej połowu ryb. Świadczy to z kolei o tradycyjnym kierunku eksploatacji bogatych zasobów jeziora, co uzmysławia nam także niezwykle dynamiczny, w domyśle, bardzo ingerujący w środowisko naturalne, związek między rozwijającym się osadnictwem na krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej a akwenem wodnym jeziora Drużno. Niewidoczne bądź niezrozumiałe dla ówczesnych właścicieli majątku, relikty osady Truso były zapewne barierą, którą należało usunąć na drodze ku wodom jeziora.

Mimo, że majątek często zmieniał swoich właścicieli, to zasady gospodarowania nie zmieniły się przez wiele stuleci – np. dokument z roku 1441 informuje nas, że nowi właściciele mieli prawo wolnego łowienia ryb „na stół” i budowy jednego młyna.

Od roku 1448 dobra majątku przejął w posiadanie szpital zakonny z pobliskiego Pasłęka. To wyjaśnia nam, dlaczego w roku 1457 nie weszły w posiadanie dóbr ziemskich miasta Elbląga ani później Rzeczypospolitej. Do roku 1525 Hansdorf należał do Zakonu, a od powstania Księstwa Pruskiego, znalazł się pod jego władzą.

Ryc. 64. Wycinek mapy Żuław Wiślanych Jana Fryderyka Enderscha z roku 1753, przedstawiający ziemie położone wokół jeziora Drużno, w tym wydzielone dobra majątku Hansdorf (wskazane strzałką)⁵

⁵ Źródło: Jan Szeliga, *Rozwój kartografii Wybrzeża Gdańskiego do 1772 roku*, Wrocław 1982, s. 265, ryc. 23.

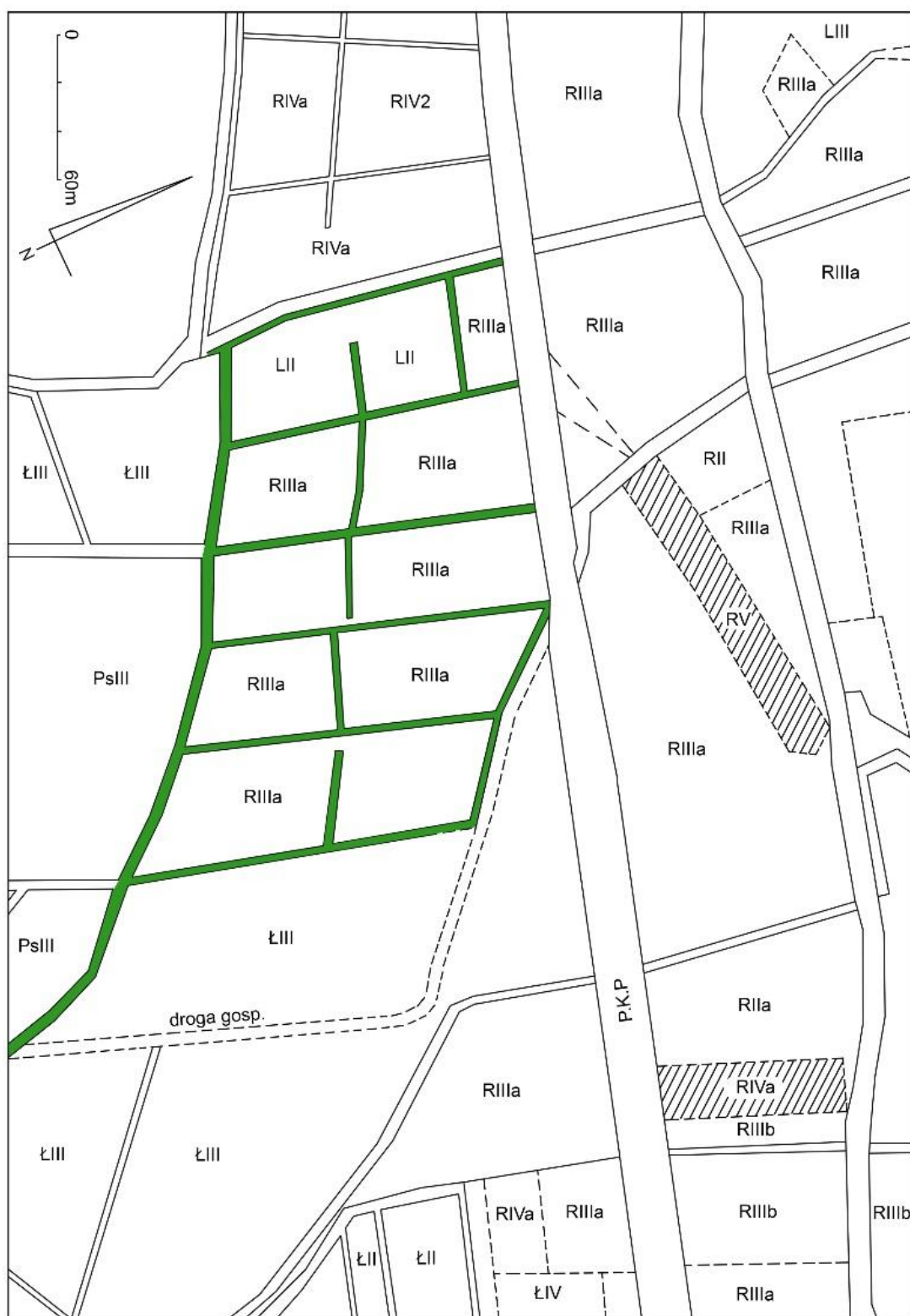
Przyjmując powyższe wyjaśnienie, jako otwartą pozostawiam jednak kwestę wpływu tradycji związanej z działającym tu w IX-X wieku emporium Truso, na kształtowanie się historii dóbr ziemskich majątku Hansdorf. Prawdopodobnie i taką możliwość należy brać pod uwagę. Już choćby sama nazwa *Hansdorf* (...*Dorf* – wieś) wskazuje, że wcześniej (przed nadaniem Konrada Zöllnera z 1383 roku), musiała tam istnieć jakaś wieś. Zamieszkiwała ją, podobnie jak całą okolicę na wschód od jeziora Družno, prawdopodobnie ludność pruska, która taką tradycję mogła przechować⁶.

W 1589 roku Hansdorf powrócił do rodziny Bedeken za sprawą Johanna von Bodeck, który był potomkiem Hartwiga Bedeken. W posiadaniu tego rodu patrycjuszowskiego znajdował się do 1825 roku⁷. Dla tego okresu nie posiadamy praktycznie żadnych danych, aby wskazać konkretne przykłady działań niszczących pozostałości Truso. Nie oznacza to jednak, że takowe nie miały miejsca. Majątek żył swoim gospodarczym rytmem przez ponad 220 lat i wszelkie inwestycje realizowane na, lub w pobliżu dawnego Truso pozostawiły tam zapewne swój ślad.

Dalsza historia posiadłości, wskazuje na ciągły rozwój gospodarczy i pojawianie się nowych inwestycji. Około roku 1820 majątek miał 12 łąnów i 123 mieszkańców, w tej liczbie rybaków i rzemieślników. Obok zysków płynących z sadów, uprawy roli i hodowli, dochodów dostarczał też browar i słodownia. Dwa działające wówczas młyny, wietrzny i wodny, nie należały wówczas do majątku, lecz były dziedzicznie dzierżawione. Należy też zwrócić uwagę na często podkreślane w dokumentach duże znaczenie łąk. To prawdopodobnie spowodowało przekształcenie w łąki, podmokłych terenów okalających jezioro od wschodu i południa. Zaznaczone są one na mapie Koenigka z 1829 roku. Z mapy tej wynika, że planami melioracyjnymi objęto również obszar dawnego Truso i prawdopodobnie na początku lat 30-tych XIX wieku wykonano tam meliorację. Była to najbardziej dotkliwa inwestycja, dla zachowanych jeszcze pod ziemią pozostałości Truso. Melioracja polegała na wykonaniu całej sieci głębokich rowów, którymi pocięto m.in. część portową osady. Rowy te połączone były z głównym rowem odwadniającym wykopanym, jak się dzisiaj okazuje przy południowej granicy Truso, stanowiącej jednocześnie wyjście na otwarte wody jeziora Družno.

⁶ Chłopskie wsie pruskie należące do Zakonu, szczególnie te o nazwach pochodzenia pruskiego i niewielkiej liczbie łąnów (poniżej 30), a występujące w źródłach skarbowych z końca XIV wieku jako wsie na prawie chełmińskim, można uznać, pomimo późnych o nich informacji, za pozostałości osadnictwa przedkrzyżackiego - W. Długokęcki 1992, s. 27.

⁷ E. Kerstan, *op. cit.*, s. 218-220.

Ryc. 66. Współczesny plan katastralny pól uprawnych (łąk), które utworzono na terenie osady Truso – kolorem zielonym zaznaczono siatkę rowów melioracyjnych wykopanych w strefie portowej, ukośną szrafurą wydzielone przez gleboznawców pasma będące prawdopodobnie śladem dawnych koryt strumienia lub wału obronnego

W roku 1846, kolejny właściciel majątku Hansdorf, sprzedał osiem morgów ziemi pod budowę Kolei Wschodniej⁸. Dopiero po odkryciu Truso okazało się, że z owych 8 morgów⁹, prawie 2,5 hektara to fragment osady Truso (por. ryc. powyżej i zaznaczony tam teren przebiegu linii kolejowej). Przez jej północną część wytyczono wówczas trasę przebiegu linii kolejowej, która połączyła Elbląg z Braniewem. Konsekwencją tej inwestycji, było zapoczątkowanie bardzo wyraźnej ingerencji w pierwotną morfologię terenu Truso. Częściowo zachowany jeszcze wówczas reliktowy krajobraz osady, będący odwzorowaniem prowadzonej tu w IX-X wieku działalności, został poważnie zakłócony. Co prawda prace ziemne, które wykonano na tym terenie przy budowie nasypu kolejowego, związane były w głównej mierze z niwelacją stosunkowo niewielkiego fragmentu osady. Spowodowały jednak wyraźny podział, stanowiącego dotychczas całość, terenu relikтового Truso.

Interesujący nas odcinek linii kolejowej z Elbląga do Bogaczewa (niem. Güldenboden), który dalej przebiegał przez Słobity (niem. Schlobitten) do Braniewa (niem. Braunsberg) został uruchomiony 19 października 1852 roku¹⁰. Jego przebieg wykreślił *Ferdinand Maul* na mapie Żuław wydanej w 1862 roku. Rzut oka na fragment ilustrujący ówczesną sytuację w pobliżu majątku Hansdorf może wzbudzić zrozumiałe zainteresowanie, zwłaszcza w kontekście pokazanego powyżej położenia osady Truso.

Najbardziej intrygującym elementem, który zaznaczony został na tej mapie, jest półkolisty wał otaczający teren osady od wschodu, północy i zachodu (zob. ryc. Poniżej – wał wskazany zieloną strzałką). Za jego ścisłym związkiem z Truso przemawiają wszelkie, dostępne do analizy szczegóły topograficzne wykreślone na tej mapie, a także dotychczasowa wiedza o zasięgu osady, uzyskana w wyniku wieloletnich badań wykopaliskowych. Już sam fakt dokładnego odwzorowania lądowych granic Truso przez wykreślony na mapie wał, jest poważnym argumentem, aby traktować go jako element fortyfikacji wczesnośredniowiecznego emporium. Na mapie tej, podobnym symbolem graficznym zaznaczono też inne wały usytuowane wzdłuż brzegów jeziora Drużno, ale pełniły one niewątpliwie funkcję barier przeciwpowodziowych. Wał okalający osadę znajduje się na terenie położonym znacznie wyżej niż wały przeciwpowodziowe i jest wyraźnie odsunięty od linii brzegowej jeziora. W miejscu,

⁸ Pruska Kolej Wschodnia (niem. *Preußische Ostbahn*) – linia kolejowa długości około 740 km, łącząca Berlin ze stolicą Prus Wschodnich – Królewcem oraz z leżącymi na granicy z Imperium Rosyjskim Ełtkunami. Koncepcja budowy tej linii powstała w 1842 r. a pierwsze prace rozpoczęto w 1846. W 1852 r. linia dotarła do Gdańska a w 1853 r. do Królewca.

⁹ Prawdopodobnie chodzi tu o morgę pruską dużą stanowiącą odpowiednik 0,5673 hektara.

¹⁰ Więcej w tej kwestii zob: Andrzej Piątkowski, *Kolej Wschodnia w latach 1842 – 1880: z dziejów transportu kolejowego na Pomorzu Wschodnim*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Nr 156, Olsztyn 1996, tam dalsza literatura.

gdzie jak wynika z mapy *Maula*, niemalże styka się z drogą prowadzącą do Pasłęka, rzędna terenu znacznie przekracza 8 m n.p.m. Dla budowy wału przeciwpowodziowego na tym terenie nie znajdujemy, więc racjonalnych argumentów. Czy zatem można uznać, że zaznaczony na mapie *Ferdinanda Maula* wał był jeszcze wówczas dobrze widocznym, nie do końca zniszczonym elementem przestrzennym osady Truso, pełniącym we wczesnym średniowieczu funkcję obronną? Wiele za tym przemawiam, ale pełne wyjaśnienie tej ogromnie ważnej kwestii mogą dostarczyć tylko dalsze badania archeologiczne.

Nie rozstrzygając tego zagadnienia jednoznacznie, pragnę jednak zwrócić uwagę na fakt, że kartografia rejonu ujścia Wisły rozwinęła się dość wcześnie i już w pierwszej połowie XVII wieku osiągnęła wysoki poziom¹¹. Dla map z drugiej połowy XIX wieku możemy wykluczyć możliwość zaistnienia jakichkolwiek nieścisłości czy też wprowadzania uproszczeń. Dlatego też, należy je traktować jako wiarygodne źródło, także w przypadku osady Truso.

¹¹ Zob. w tej kwestii: Jan Szeli ga, *op. cit.* ..., s. 5.

Ryc. 67. Wycinek mapy Żuław Ferdinanda Maula z 1862 roku, na którym zaznaczono linię kolejową przecinającą pola majątku Hansdorf i półkolisty wał w miejscu Truso. Oznaczono go zieloną strzałką. Źródło: APG, sygn. 1151/V/65/758

Dalszej destrukcyjnej działalności na obszarze Truso możemy się tylko domyślać. Znamiennym jest fakt, że na mapach tego terenu, pochodzących z lat 70-tych XIX wieku, nie znajdujemy już śladu tego wału!

W roku 1866 kapitan Adolf Eggert, będący od roku nowym właścicielem majątku Hansdorf, zbudował w miejscu dawnego dużego dworu obronnego (zamku?) okazały pałac¹².

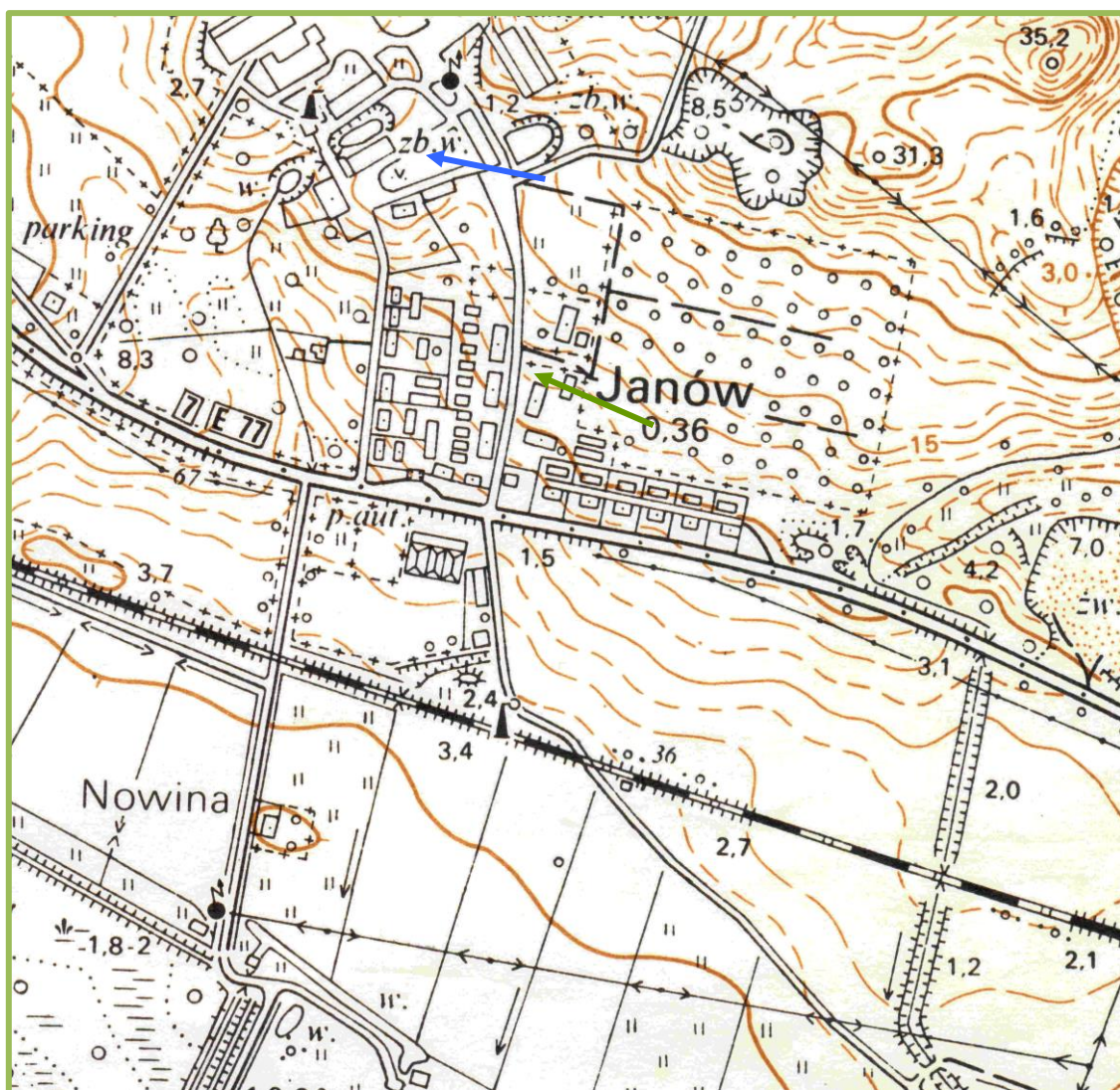
Ryc. 68. Hansdorf (obecnie Janów Pomorski), widok na pałac od strony parku, stan po 1866 roku. Litografował Th. Albert; druk Winckelmann & Söhne. Litografia barwna ze zbiorów dr Wojciecha Lizaka – Antykwariat Wu-eL

¹² Nad jeziorem Drużno zbudował też wygodny port ułatwiający eksport produktów rolnych. Na podstawie: *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preußischen Monarchie nebst den Königlichen Familien-, Hauss-Fideicommiss- und Schatull-Gütern in naturgetreuen, künstlerisch ausgeführten, farbigen Darstellungen nebst begleitendem Text*. Wydał Aleksander Duncker w latach 1857-1883.

12 lat później, Siegfried Anger¹³, w czasopiśmie *Zeitschrift für Ethnologie*, zamieścił ciekawą informację. W opublikowanym tam sprawozdaniu z archeologicznych poszukiwań prowadzonych wiosną 1878 roku w okolicach Elbląga, opisał plon swoich odwiedzin w majątku kapitana Eggerta. Najciekawsze są tu informacje, jakie uzyskał od nadzorcy Platha, o odkryciu dokonany ok. 1868 roku w trakcie plantowania placu przed pałacem majątku Hansdorf. Znaleziono tam wówczas liczne ułamki naczyń glinianych, popiół i węgiel drzewny oraz szkielety ludzkie których czaszki posiadały straszliwe zęby („ungeheure” Zähne) – najnowsze interpretacje w tej kwestii zob.: M. F. Jagodziński, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Janowie gm. Elbląg, w ramach projektu „Bałtycka Odyseja”*, 2021 (archiwum MAH).

Nowe informacje, które zdobyłem od mieszkańców Janowa Pomorskiego (dawniej Hansdorf) już po odkryciu Truso, mogą wskazywać z kolei na duży zasięg tego cmentarzyska. Na przełomie lat 60-tych i 70-tych XX wieku, podczas budowy bloków mieszkalnych w istniejącym tam wówczas Państwowym Gospodarstwie Rolnym (PGR), odkryto kolejne szkielety ludzkie. Niestety nie powiadomiono o tym fakcie archeologów w efekcie, czego, możemy mówić o kolejnym, współczesnym już etapie niszczenia reliktyw dawnego osadnictwa, prawdopodobnie związanego z Truso. Być może na terenie zabudowań majątku Hansdorf (później gospodarstwa w Janowie Pomorskim), znajdowało się poszukiwane od momentu odkrycia Truso, związane z nim cmentarzysko.

¹³ Ówczesny przewodniczący *Elbląskiego Towarzystwa Starożytności* (*Elbinger Altertums-gesellschaft*). Był pierwszym badaczem starożytności, który na forum Towarzystwa podniósł kwestię lokalizacji Truso. Zob. w tej kwestii: S. Anger, *Über die Lage von Truso ...*, op. cit.; i d e m, *Zur Truso- Frage*, op. cit.

Ryc. 69. Wycinek mapy topograficznej w skali 1:10 000, na którym zaznaczono zabudowania dawnego majątku Hansdorf i PGR-u w Janowie Pomorskim. Niebieską strzałką wskazano miejsce odkrycia grobów szkieletowych w 1866 roku, strzałką zieloną, miejsce odkrycia grobów szkieletowych na przełomie lat 60-tych i 70-tych XX wieku

Wracając do dziewiętnastowiecznej historii majątku Hansdorf, warto zwrócić uwagę na zmiany, jakie zaszły tam po 1880 roku. Nowym właścicielem majątku został wówczas rotmistrz Paul Borowski, który kupił go za sumę 350 tysięcy marek i jak napisał Kerstan, „zarządzał nim znakomicie”¹⁴. Pochwała ta, co pośrednio można wywnioskować ze sprawozdania Hugo Conwentza, wiązała się zapewne z nowymi inwestycjami rolniczymi przeprowadzonymi m.in. nad jeziorem Družno i co wiemy dziś, w bezpośrednim sąsiedztwie z Truso. Nowy dziedzic,

¹⁴ E. Kerstan, *op. cit.* s. 220.

postanowił przekształcić należące do majątku tzw. „Wiszące/Ruchome(?) Kępy” (*Schwebekämpen*) znajdujące się nad jeziorem Družno w żyzne łąki. W tym celu polecił wykonać prace ziemne związane m.in. z ogrobleniem w/w terenu. Ziemia do wykonania grobli i wałów pochodziła z naturalnego płaskiego wyniesienia, leżącego około 400 metrów na północ od jeziora, którego południowy kraniec przecinała Królewska Kolej Wschodnia¹⁵.

Jest rzeczą oczywistą, że opisane powyżej prace ziemne nie były głównym przedmiotem zainteresowania Conwentza, ale odkrycia archeologiczne, jakich dokonano w wyniku ich przeprowadzenia. Nie mniej jednak, godnym podkreślenia jest fakt, że tak dokładnie opisał on okoliczności odkrycia. Należy je dziś uznać za bezcenne źródło, dające nam możliwość prześledzenia zmian w topografii terenu związanego z Truso.

Natomiast samo odkrycie, miało miejsce podczas Świąt Bożego Narodzenia 1896 roku, kiedy to „robotnik pana Borowskiego natknął się na pozostałości szkieletu ludzkiego z wyposażeniem”, w skład którego wchodziły m.in. brązowe ozdoby (bransoleta i fibula) oraz szklane paciorki. Przedmioty te przekazano do Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku, gdzie określono ich chronologię na okres wpływów rzymskich. Od razu też zorientowano się, że pochodzą one z cmentarzyska „podobnego do znanych w tym rejonie już wcześniej, jak np. z Pola Nowomiejskiego koło Dworca Kolejowego w Elblągu lub z Krosna koło Pasłęka”. Podczas inspekcji terenowej zdołał Conwentz odkryć i przebadać kilka następnych grobów szkieletowych. „Ponieważ dyrektor i kustosz (obaj z Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku - MFJ) byli nagłeni innymi ważnymi obowiązkami, powierzyli prace polowe pomocnikowi naukowemu panu Schwandtowi. W pierwszych miesiącach 1897 roku, zatrzymywał się on kilkakrotnie w majątku Hansdorf na dłuższy czas, podczas gdy niżej podpisany przebywał tam od czasu do czasu na krótkich inspekcjach”¹⁶. Efektem tego odkrycia była też decyzja o dokładnym przeszukaniu całej okolicy majątku. W trakcie przeprowadzonej wówczas inspekcji zainteresowano się również, jak określił to Conwentz, „**większą liczbą starych przedmiotów**” znajdującą się w kolekcji dziedzica Paula Borowskiego. Znaczną ich część stanowiły zapewne znaleziska archeologiczne, być może pochodzące także z terenu osady Truso. Można tak przypuszczać, choćby na podstawie przekazanego wówczas przez Borowskiego do zbiorów Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku, żelaznego topora wikińskiego.

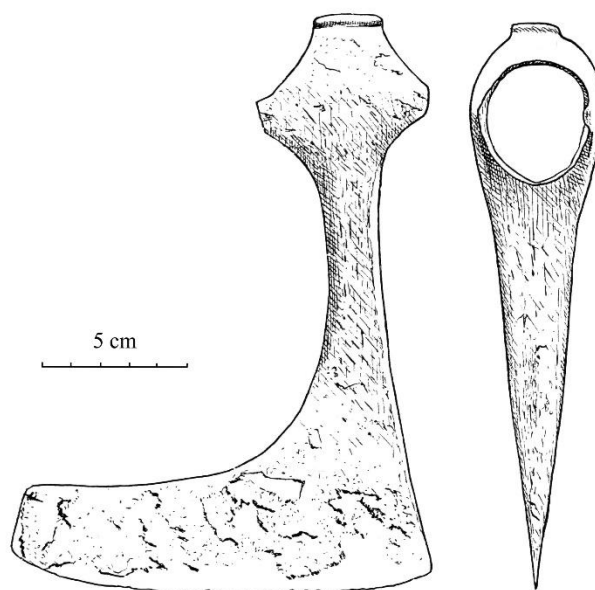
¹⁵ Hugo Conwentz, *Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzialmuseum*, Bd. XVIII, 1897, s. 48 – 55.

¹⁶ Na podstawie: H. Conwentz, *op. cit.*; zob. też; Robert Dorr, *Führer durch die Sammlungen des Städtischen Museums zu Elbing*, Elbing 1903, s. 36.

Conwentz

Ryc. 70. Hugo Conwentz (1855-1922), Jako administrator zarządzający wszelkimi działaniami w dziedzinie archeologii i ochrony przyrody, zrzeszył dotychczas samorządne towarzystwa starożytnicze, działające w większych miastach Prowincji (Grudziądzu, Kwidzynie, Elblągu i Malborku), tworząc na ich bazie sieć współpracowników terenowych do inwentaryzacji i ochrony zabytków. Na podstawie: Mirosław Hoffmann, *Hugo Conwentz (1855-1922) - w 150-lecie urodzin*, XIV Sesja Pomorzoznawcza, Vol. 1, Od epoki kamienia do okresu rzymskiego, red. M. Fudziński, H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku 2005, s. 43-52

Ryc. 71. Hansdorf/Janów Pomorski. Topór żelazny, znaleziony przypuszczalnie na terenie osady Truso i przekazany w 1897 roku do Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku (Provinzialmuseum in Danzig) z adnotacją „gefunden im Erdboden am Drausensee”¹⁷

Odkrycie drugiego już na ziemiach majątku Hansdorf cmentarzyska, tym razem z okresu wpływów rzymskich, świadczyć może o istniejącym tu w pradziejach i we wczesnym średniowieczu, intensywnym osadnictwie. Lokalizacja i działalność majątku w takim terenie niewątpliwie miała wpływ na zniszczenia wielu innych, zachowanych w ziemi świadectw tego osadnictwa.

Chociaż w dostępnych mi źródłach nie znalazłem informacji o dokonanych tu dalszych odkryciach archeologicznych, ale zniszczeń takich nie możemy wykluczyć, choćby podczas prac ziemnych prowadzonych nad jeziorem Drużno w latach 1921-1922. Ówczesny współwłaściciel, a od 1923 roku właściciel majątku Hansdorf Rudolf Wenzel, „uzyskał nowe tereny poprzez ogroblenie Kęp (Drausenkampen). **Do usypania grobli o długości ok. 2,5 km rozkopano całą górę gliny. Za pomocą kolejki polowej ciągniętej przez lokomotywę przywieziono ponad 40 000 cbm ziemi. Na nowo ogroblonej powierzchni uzyskał Janów 450 morgów łąk. Państwo wykupiło do osuszenia tzw. Kępę Sporną (Kabelkampe), która**

¹⁷ Kurt Langenheima, *Spuren der Vikinger um Truso*, „Elbinger Jahrbuch“, H. 11, 1933, s. 267, Abb. 6.

oderwała się od zachodniego brzegu jeziora Drużno, lądując na wschodnim i tam się utrwaliła.”¹⁸

Komentując ten i inne przywołane powyżej zapisy, chciałbym jeszcze raz podkreślić duże znaczenie, jakie miały dla majątku Hansdorf uprawy łąkowe. Informacje takie wielokrotnie pojawiają się zarówno w dokumentach opisujących działalność czysto rolniczą, czy też sporządzonych w związku z podejmowanymi inwestycjami. Wskazują one jednoznacznie na fakt, że nisko położone, żyzne obszary graniczące od zachodu z wodami jeziora Drużno były od wielu stuleci w orbicie zainteresowań gospodarczych i inwestorskich właścicieli majątku Hansdorf. Prowadzone w tym rejonie prace bardzo mocno ingerowały w środowisko naturalne, a ponieważ do terenów tych zaliczyć należy, co najmniej część portową Truso, niewątpliwie odcisnęły swoje destrukcyjne piętno na znajdujących się tam reliktach osady. Niezwykle ważną jest też informacja o tzw. „drysujących kępach”. Zjawisko to mogło znacznie zmienić pierwotną linię brzegową jeziora, zwłaszcza w rejonie Truso, co niewątpliwie należy brać pod uwagę przy rekonstrukcji połączeń wodnych portu z otwartymi wodami jeziora Drużno.

W opowiedzianej powyżej historii pominąłem wielu innych właścicieli majątku Hansdorf, m.in. pruskiego szlachcica Jakoba von Alexwangen, który w 1565 roku otrzymał nadanie od Księcia Albrechta „wraz ze starym przywilejem posiadania młynów i spiętrzania wody, przywilejem połowów na jeziorze Drużno oraz prawem posiadania karczmy”¹⁹, baronową Marie von Sanden, która w 1850 roku „weszła w posiadanie całego kompleksu dóbr łąkowych majątku”, czy też ziemianina Otto Frankensteina, który w roku 1860 zakupił cały kompleks dóbr, a zaraz potem sprzedał majątek jego wcześniejszemu dzierżawcy Carlowi Ziemensowi²⁰. Działalność wymienionych powyżej i pominiętych z konieczności innych właścicieli, nie była jednak na tyle istotna w kwestii Truso, że postanowiłem ją pominąć. Zauważyć jednak wypada, że częste zmiany właścicieli majątku w końcu XIX i początku XX wieku, były przyczyną znacznego pogorszenia jego kondycji ekonomicznej, dlatego też nie podejmowano tam większych inwestycji.

W okresie międzywojennym sam obszar osady Truso zajmowały prawdopodobnie łąki. Można dziś powiedzieć z bardzo dużym prawdopodobieństwem, że to właśnie ustabilizowane uprawy

¹⁸ Na podstawie: E. Kerstan, *op. cit.* s. 221.

¹⁹ E. Kerstan, *op. cit.*, s. 219.

²⁰ Tamże, s. 220.

ląkowe ukryły przed okiem ówczesnych archeologów, pozostałości wczesnośredniowiecznego emporium

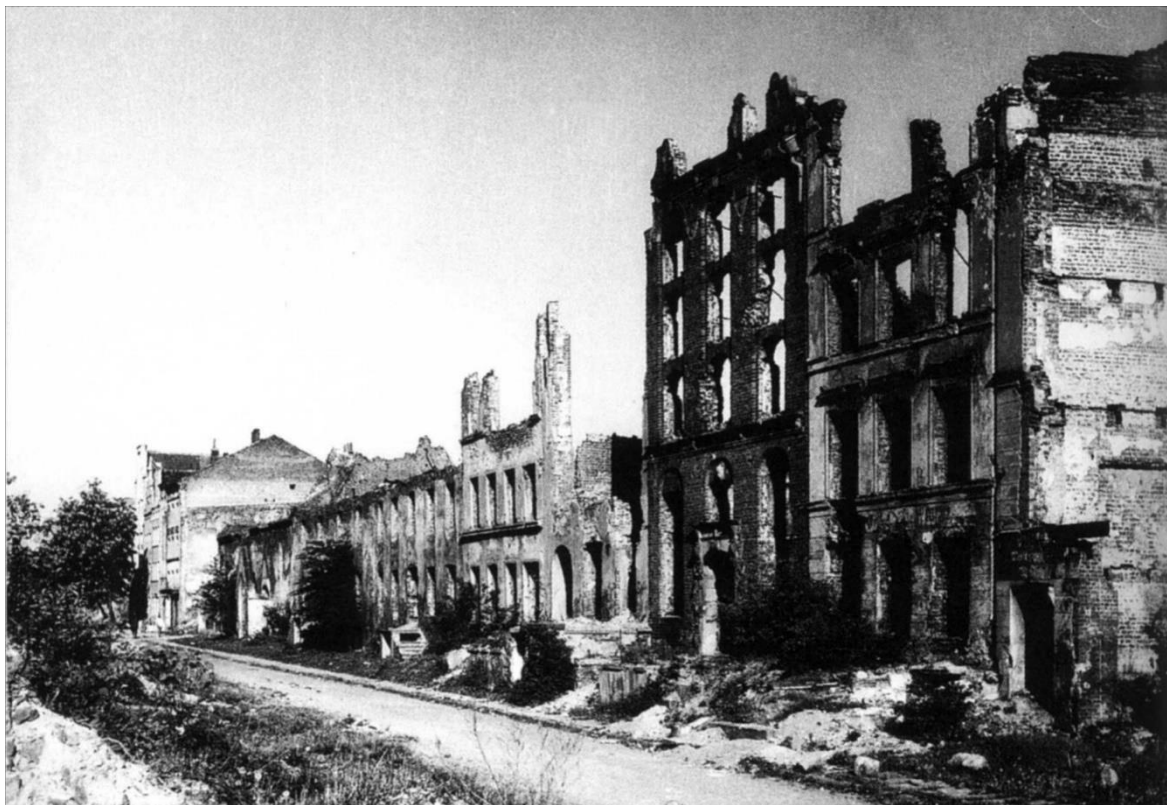
Zabytki archeologiczne, odkryte na terenie majątku Hansdorf i przekazane do Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku, a także cała dokumentacja działalności Muzeum Miejskiego w Elblągu, w tym wszelkiego rodzaju dokumenty związane z poszukiwaniami Truso oraz inwentarze muzealne, zaginęły bezpowrotnie w czasie Drugiej Wojny Światowej. Dramatyczne wydarzenia związane z zagładą elbląskich zbiorów i dokumentacji archeologicznej opisał Werner Neugebauer ostatni przedwojenny dyrektor Muzeum Miejskiego w Elblągu²¹ - „jeszcze na kilka dni przed przebicciem się przez sowiecki pierścień okrążenia budynki Muzeum były nietknięte, chociaż inne części ulicy Świętego Ducha już się paliły. Musiały one [...] zostać ogarnięte przez płomienie w ostatnich dniach lub nawet godzinach bitwy o Elbląg. Również los miejsc, do których ewakuowano zbiory [...] jest niepewny. Zostały one [...] podczas walk obrócone w popioły. Dokumenty, inwentarze i księgi protokołów, które jeszcze na początku stycznia 1945 roku znajdowały się w Muzeum, zostały przez władze miasta umieszczone w wielkim transporcie do Neustadt/Westpreussen, gdzie rzekomo miały splonąć”.

Dodać należy, że zaginęły też artefakty skandynawskie odkryte na Polu Nowomiejskim w Elblągu, a przechowywane w Muzeum Miejskim w Elblągu (ryc. 62; ryc. 63).

²¹ W. Neugebauer, *Das Städtische Museum in Elbing. Ein Rückblick*, [w:] Westpreussen Jahrbuch, Bd. 29, 1979, s. 95.

Ryc. 72. Elbląg-Pole Nowomiejskie, przykłady wyposażeni żeńskich pochówków skandynawskich. 1. Grób nr 7, a –dwie prostokątne zapinki ażurowe; b – pięć bransolet brązowych; c – zapinka puszkowata; d – dwa łańcuchy brązowe. 2. Grób nr 41, brązowe zawieszki dzwonowate. 3. Grób nr 23, a – dwie zapinki owalne; b – dwa łańcuchy brązowe; c – pierścień wykonany z drutu brązowego; d – dwie bransolety brązowe. 4. Znalezisko bez kontekstu, zapinka owalna. 5. Znalezisko bez kontekstu, zapinka puszkowata. 6. Znalezisko bez kontekstu, zapinka owalna. 7. Znalezisko bez kontekstu, zapinka z wysokim obramowaniem. 8. Grób nr 41, zawieszka ażurowa. 9. Grób nr 41, równoramienna zapinka ażurowa (opracował Marek F. Jagodziński)

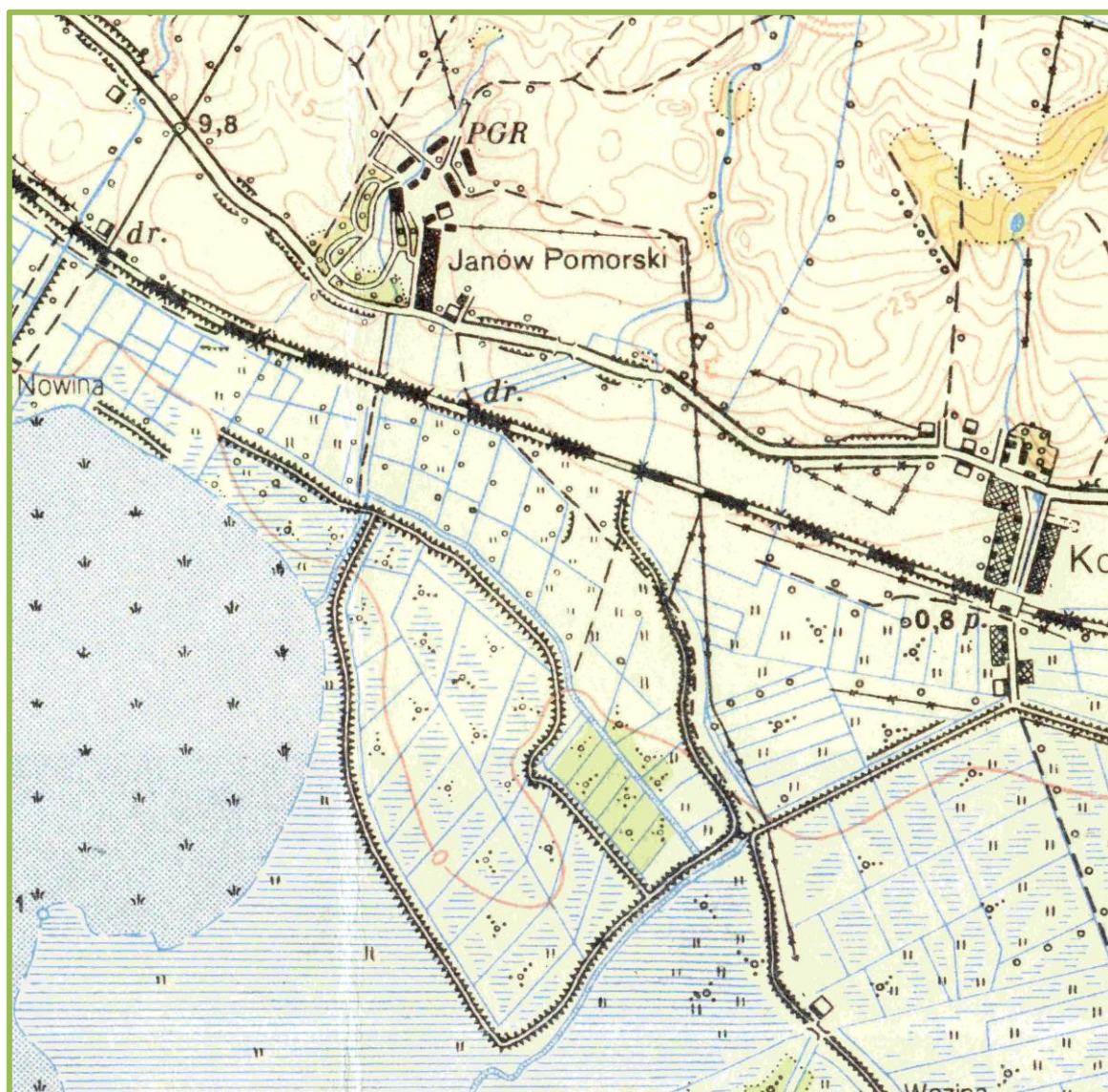

Ryc. 73. Elbląg, ulica Św. Ducha (dawniej *Heilige Geiststraße*), stan po 1945 roku. Ruiny kamienicy, w której mieściło się Muzeum Miejskie w Elblągu, (*Städtisches Museum*)

Po Drugiej Wojnie Światowej, majątek Hansdorf został przekształcony w Państwowe Gospodarstwo Rolne²², ale prowadzona tam działalność rolnicza nie odbiegała w ogólnych zarysach od wytyczonej w okresie wcześniejszym. W dalszym ciągu tereny położone nad jeziorem Družno, w tym obejmujące relikty osady Truso, zajmowały łąki. Taki stan rzeczy utrzymał się do lat 60-tych XX wieku, kiedy to po raz pierwszy po wojnie zaorano poldery

²² W latach 80-tych XX wieku oficjalna nazwa brzmiała: Zakład Rolny Nowe Plony Gospodarstwo w Janowie. Z opublikowanego w tym czasie oficjalnego spisu nazw ówczesnego województwa elbląskiego, miejscowość ta widnieje pod nazwą Janów Pomorski. Taka nazwa występuje też na mapie topograficznej z 1964 roku, podczas gdy na późniejszych mapach i znakach drogowych znajdujemy nazwę Janów. Dodać należy, że w latach 50-tych XX wieku nosiła ona nazwę Lipniki. Stąd zapewne wynika zamieszanie związane z przyporządkowaniem niektórych znalezisk archeologicznych z tego terenu, które niejednokrotnie umieszczano też pod nazwą Lipinka.

łąkowe. Głęboka orka, przy użyciu ciężkiego sprzętu dokonała wówczas poważnych zniszczeń w położonych bezpośrednio pod darnią nawarstwieniach kulturowych osady.

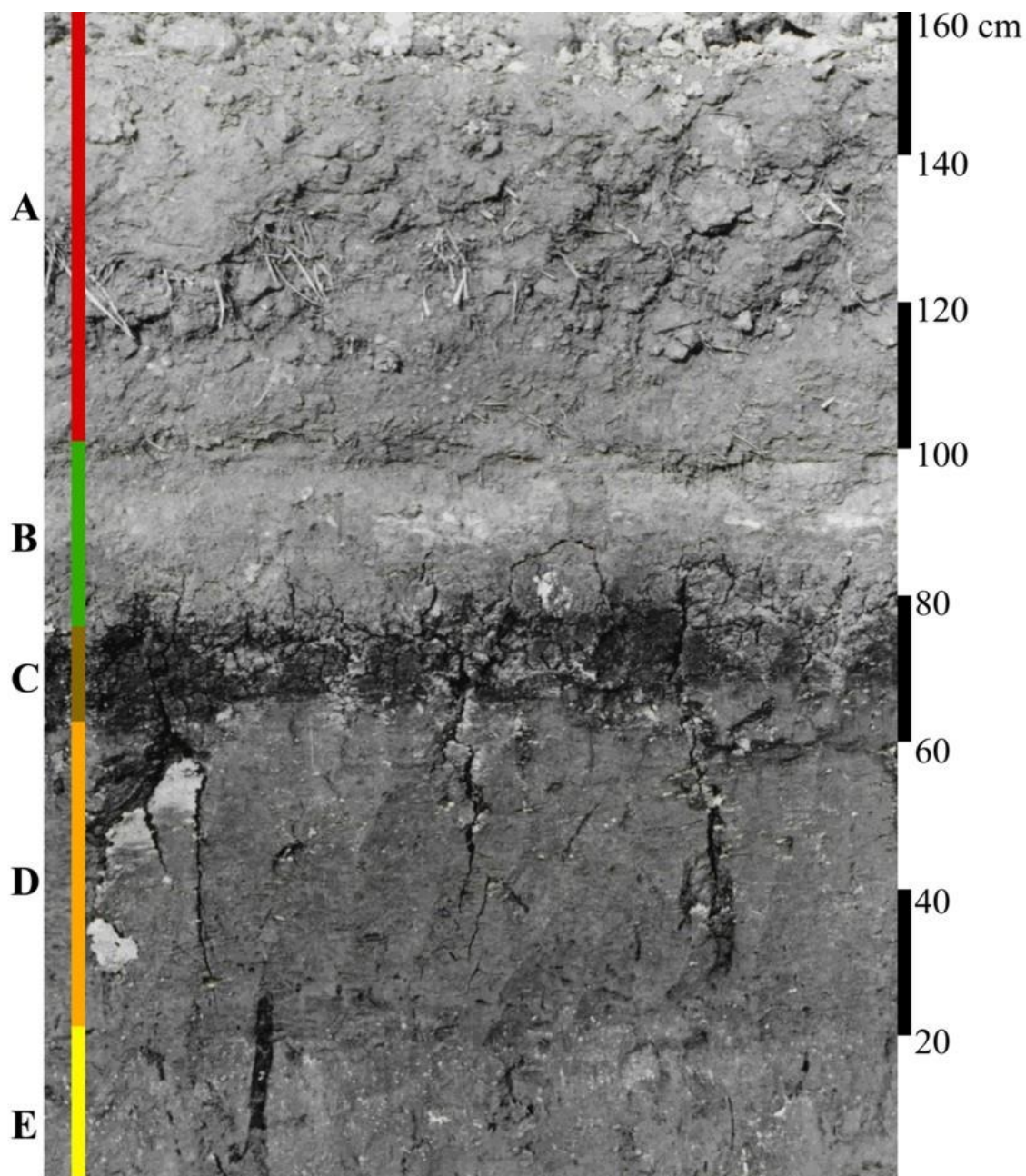

Ryc. 74. Wycinek mapy topograficznej powiatu elbląskiego obejmującej teren dawnego Truso. Na terenie osady zaznaczono nieistniejącą dziś skarpę, trzy równoległe koryta strumienia (?) oraz nieużywaną dziś nazwę Janów Pomorski. Skala 1 : 25 000, Warszawa 1964

Doprowadziła też do znaczącej niwelacji terenu – po wszelkiego rodzaju stosunkowo niewielkich wzniesieniach, skarpach, czy zagłębieniach, które prawdopodobnie były jeszcze wówczas widoczne, nie pozostało śladu, a należy dodać, że te elementy topografii terenu stanowiły ważne wyznaczniki organizacji przestrzennej portu i strefy peryferyjnej.

W miejscach wyniesionych, głęboka orka poczyniła tak duże zniszczenia, że jak się okazało podczas badań wykopaliskowych, niemal całość warstwy kulturowej została

kompletnie przemieszana i w dużym stopniu tak zdarta, że zachowały się tylko spągi (dolne parte) obiektów zagłębionych w calec (ryc. 75).

Ryc. 75. Zdjęcie fragmentu profilu zachodniego wykopu badawczego „C” pokazujące wielkość zniszczeń dokonanych przez głęboką orkę. Legenda: A – warstwa orna; B – spąg warstwy kulturowej; C – torf; D – warstwa ilastych namulów jeziornych; D – gytia. Opracował M. F. Jagodziński

Głęboka orka, oprócz zniszczenia warstw kulturowych osady, sprawiła też, że ogromna ilość różnego rodzaju przedmiotów, zachowanych w ich wnętrzu, została „wyrzucona” na powierzchnię. Podczas wspomnianych wcześniej, powierzchniowych obserwacji terenu wytypowanego pod kątem poszukiwań Truso, natrafiłem na takie właśnie przedmioty. Obok bryłek bursztynu i wyrobów bursztynowych były to fragmenty ceramiki i kości zwierzęce. Znaleźiska te, rozrzucone były na znacznej części pól położonych przy wschodnich obrzeżach jeziora Drużno. Z wywiadu środowiskowego dowiedziałem się, że pola te były celem wiosennych i jesiennych wypraw poszukiwaczy bursztynu już w latach 60-tych i 70-tych ubiegłego wieku. To wówczas pojawiła się w środowisku bursztynników amatorów oraz kolekcjonerów tej żywicy kopalnej informacja o „złożach bursztynu znajdujących się pod Elblągiem”.

Dzięki przeprowadzonej w latach 1982-1983 serii spotkań i odczytów dotyczących Truso, udało się odzyskać kilka kilogramów surowca oraz kilkadziesiąt sztuk wyrobów bursztynowych²³. Jednakże duża część wyoranego surowca bursztynowego i wyrobów bursztynowych została bezpowrotnie stracona dla nauki. Bursztyn zbierano tu zapewne dużo wcześniej. W latach 20-tych XIX wieku, kiedy wykonano pierwsze prace melioracyjne i włączono nisko położone, częściowo depresyjne poldery do uprawy, zbieranie bursztynu było zapewne bardzo intensywne. Jak duża część zabytków bursztynowych trafiła w ręce ówczesnych poszukiwaczy i kolekcjonerów, pośrednio informują nas dziewiętnastowieczne sprawozdania dotyczące odkryć archeologicznych w okolicach Elbląga, gdzie znaleźć możemy zadziwiająco dużo informacji o „ciekawych znaleziskach” pochodzących z pól majątku Hansdorf.

Ale to nie wszystkie i w pewnym sensie nie najdotkliwsze dla substancji zabytkowej osady Truso zagrożenia, jakie pojawiły się pod koniec XX i na początku XXI wieku. Pierwszy sygnał o nowym niebezpieczeństwie otrzymałem ze Sztokholmu od szwedzkiego archeologa Ingmara Janssona. W alarmistycznym liście z dnia 13 marca 1993 roku, poinformował mnie o możliwości prowadzenia na obszarze Truso nielegalnych poszukiwań z użyciem wykrywaczy metali. Sprawcą tego alarmu był obywatel Francji, który przesłał do Szwecji (na adres: „*University of Stockholm, V kings Studies Archeology*”) rysunek brązowego okucia krzesiwa z prośbą o identyfikację wraz z informacją, że znalazł to okucie na terenie osady Truso.

²³ Część z nich znajduje się w Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Elblągu, część w Muzeum Zamkowym w Malborku.

Próby skontaktowania się ze sprawcą skończyły się fiaskiem, a zabytku, jak się można domyślić nie odzyskałem. Nie przypuszczałem wówczas jednak, że teren Truso stanie się w krótkim czasie obiektem bardzo intensywnej działalności rabunkowej.

Mimo często prowadzonych kontroli terenowych, zarówno przez inspektorów Państwowej Służby Ochrony Zabytków, jak też pracowników Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu, wciąż docierają do nas sygnały świadczące o tym, że proceder ten stanowi poważne zagrożenie dla reliktyw osady Truso.

Dzięki łańcuszkowi ludzi dobrej woli, udało się uzyskać trochę informacji o zrabowanych zabytkach (m.in. zdjęcia i opisy), oraz odzyskać niewielką ich część. Jednakże olbrzymia liczba zabytków (m.in. monet, odważników, ozdób i narzędzi) znajduje się w posiadaniu nielegalnych poszukiwaczy/kolekcjonerów.

W historii tego terenu, jakby naznaczonego jakąś karą nieubłaganej Nemezis, odnotować trzeba następne inwestycje niszczące relikty Truso. W 2007 roku, rozpoczęto budowę nowej drogi szybkiego ruchu, która przebiega przez północne obszary Truso. W tym przypadku, prace ziemne poprzedziły badania wykopaliskowe, które objęły ponad 4,5 hektara peryferyjnej części osady. Niewątpliwie pozwoliły one gruntownie rozpoznać ten niezwykle istotny dla obrazu całego założenia fragment. I chociaż z różnych, niewątpliwie uzasadnionych przyczyn, drogi tej nie można było zlokalizować gdzie indziej, to jednak pozostaje dręczące pytanie, dlaczego tutaj?! Konsekwencje tej inwestycji, w sposób nieodwracalny zmieniły, częściowo zachowany jeszcze naturalny krajobraz Truso.

Truso nie miało tyle „szczęścia”, co Hedeby, gdzie zachowała się większość reliktyw przestrzennych. Także i to, że Truso zbudowano na terenie, który w okresie późniejszym doświadczył wyjątkowej dynamiki zmian dokonanych zarówno przez człowieka, ale również czynniki przyrodnicze. Teren ten wybitnie nie sprzyjał zachowaniu takich reliktyw i w wyniku prowadzonej działalności gospodarczej, totalnej destrukcji uległy wszelkie elementy posiadające własne formy przestrzenne. Tak duże zniszczenia sprawiły, że dopiero po wielu latach interdyscyplinarnych badań archeologicznych oraz studiów archiwalnych, możliwe jest sformułowanie wstępnej propozycji rekonstrukcji tego założenia.

Zbyt wiele zostało zniszczone, zbyt wiele utraciliśmy z tego, co stworzył tu człowiek. Czy uda się jeszcze „przerzucić most nad przepaścią czasu”? Na pytanie to, zadane słowami poety²⁴, odpowiedź przyniesie przyszłość, choć dziś brzmi ona niepokojąco nie tylko dla Truso.

²⁴ Z b i g n i e w H e r b e r t, *Labirynt nad morzem*, Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa 2000, s. 29.

Podsumowanie

Podobnie jak miało to miejsce w 2020 roku, w wykopach badawczych nie stwierdzono pozostałości jakichkolwiek nawarstwień kulturowych wskazujących na istniejące tu we wczesnym średniowieczu cmentarzyska. Uwagę natomiast zwrócił fakt, że we wszystkich sondażach, zarówno tych w części północnej, jak i południowej wystąpił bardzo podobny układ nawarstwień – warstwa współczesnego humusu o miąższości 15-40 cm, warstwy niwelacyjne o XIX i XX-wiecznej proveniencji i położone bezpośrednio pod nimi nawarstwienia calcowe (naturalne gliny zwałowe oraz piaski polodowcowe).

W sondażu **nr 1**, bezpośrednio pod warstwą humusu z podglebiem o miąższość ok. 35 cm (ryc. 10, A) wystąpiły cztery warstwy calcowe. Pierwszą o miąższości ok. 30 cm (ryc. 10 B) tworzyła spiaszczona glina zwałowa, w stropie zaznaczyła się strefa wmywania z podglebia. Następną warstwą to glina zwałowa z niewielkimi zlepionkami o miąższości ok. 40 cm (ryc. 10 C). Pod nią zalegała glina zwałowa przemieszana z piaskiem drobnoziarnistym o miąższości ok. 25 cm (ryc. 10 D). Piasek zgliniony z naturalnymi wytrąceniami żelazistymi tworzył czwartą warstwę calcową (ryc. 10 E; miąższość > 10 cm). Duża zawartość związków żelaza, a także warunki ich wytrącenia spowodowały, że powstała nieregularna mozaika pasm z charakterystycznym kolorem rdzawo-czarnym. Calec wystąpił tu na poziomie 13 m n.p.m.

W sondażu **nr 2**, bezpośrednio pod warstwą humusu z podglebiem o miąższość ok. 28 cm (ryc. 18, A), także zarejestrowano cztery warstwy calcowe. Pierwszą z nich tworzyła warstwa gliny zwałowej ze strefą wmywania z podglebia w stropie (ryc. 18 B; miąższość ok. 45 cm). Warstwa ta układała się ukośnie w dół z południa na północ. Druga warstwa calcową to glina zwałowa z niewielkimi zlepionkami o miąższości ok. 32 cm (ryc. 18 C). Warstwa ta również układała się ukośnie w dół z południa na północ. Poniżej wystąpiła cienka (15 cm miąższości) warstwa gliny zwałowej z dużą zawartością związków żelaza, nadając jej charakterystyczny rdzawy kolor (ryc. 18 D). Najniżej zarejestrowano warstwę gliny zwałowej przemieszaną z piaskiem drobnoziarnistym, w stropie układającą się ukośnie w dół od południa na północ (miąższość > 60 cm). Calec wystąpił tu na poziomie 12,58 m n.p.m.

W sondażu **nr 3**, bezpośrednio pod warstwą humusu z podglebiem o miąższość ok. 20 cm (ryc. 27 A), wystąpiły dwie współczesne warstwy niwelacyjno-zasypiskowe. Był to piasek zgliniały o miąższości od 10 do 18 cm (ryc. 27 B) oraz piasek drobnoziarnisty o miąższości od

5 do 18 cm (ryc. 27 C). Pod warstwami niwelacyjnymi wystąpiły dwie warstwy calcowe – pierwsza w postaci plastycznej gliny zwałowej i miąższość od 40 do 60 cm; druga w postaci gliny zwałowej z niewielką domieszką piasku różnoziarnistego oraz licznymi wytrąceniami żelazistymi (miąższość > 60 cm). Calec wystąpił tu na poziomie 12,87 m n.p.m.

W sondażu **nr 4**, pod warstwą humusu, podglebia i stropu pierwszej warstwy niwelacyjnej (nieregularne przenikanie się spągu podglebia ze stropem pierwszej warstwy niwelacyjnej spowodowało konieczność włączenia tych dwóch składników, razem z humusem do warstwy pierwszej – ryc. 37 A), wystąpiła pierwsza warstwa niwelacyjna w postaci piasku drobnoziarnistego o miąższości ok. 1 do 10 cm (ryc. 37 B). Poniżej zalegała druga warstwa niwelacyjno-zasypiskowa w postaci gliny zwałowej przemieszanej z gruzem budowlanym o miąższości ok. 35 cm (ryc. 37 C). Następną warstwą to piasek różnoziarnisty zawierający rozłożone szczątki organiczne (roślinne) powodujące ciemnoszare zabarwienie, miąższość ok. 20 cm – można ją interpretować jako pierwszą warstwę calcową (ryc. 37 D). Głębiej wystąpił zbity, różnoziarnisty piasek calcowy z wytrąceniami żelazistymi (miąższość > 75 cm; ryc. 37 E). Calec wystąpił na poziomie 12,46 n.p.m.

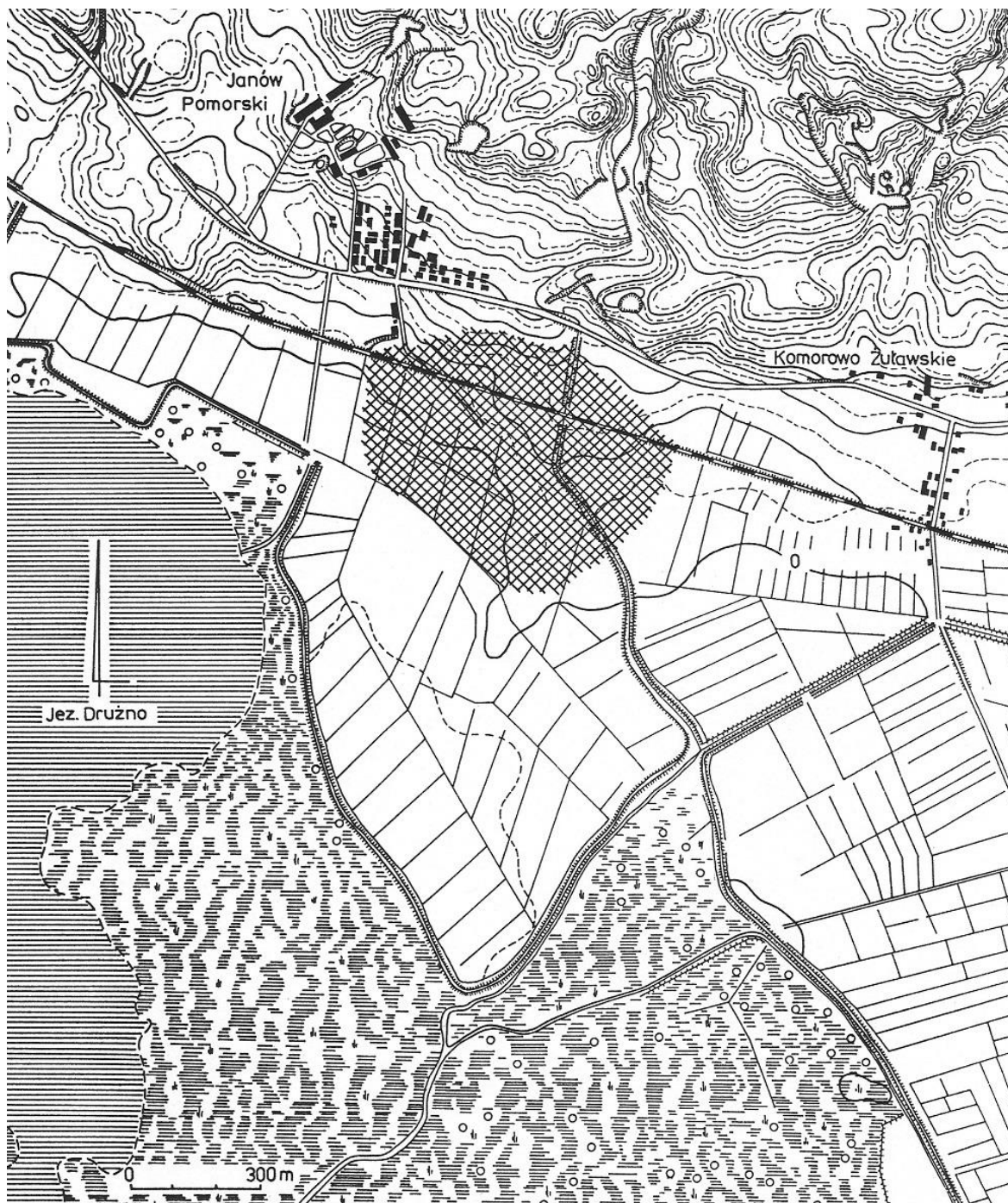
W sondażu **nr 5**, pod warstwą humusu, podglebia i stropu pierwszej warstwy niwelacyjnej (ryc. 46 A) wystąpiła warstwa piasku drobnoziarnistego wyklinowującego się w kierunku południowym (ryc. 46 B). Poniżej wystąpił piasek różnoziarnisty przemieszany z zaprawą budowlaną, niewielką ilością węgla drzewnych i okruchów cegieł, miąższość ok. 35 cm (ryc. 46 C). Pod tą warstwą wystąpił zbity piasek zgliniony (calec) o miąższości > 55 cm. Calec wystąpił na poziomie 11,81 m n.p.m.

W sondażu **nr 6**, pod cienką warstwą humusu przemieszanego w spągu ze współczesną warstwą niwelacyjną o miąższości ok. 30 cm (ryc. 55 A), wystąpiła warstwa niwelacyjno-zasypiskowa w postaci piasku różnoziarnistego z domieszką zaprawy budowlanej i ułamków cegieł o miąższość ok. 30 cm (ryc. 55 B). Poniżej wystąpiły cztery współczesne warstwy niwelacyjno-zasypiskowe, kolejno w postaci piasku różnoziarnistego z domieszką zaprawy budowlanej, ułamków cegieł i węgla drzewnego, miąższość ok. 25 cm (ryc. 55 C); zaprawy budowlanej, ułamków cegieł i węgla drzewnego, miąższość ok. 6-15 cm (ryc. 55 D); piasku różnoziarnistego, ułamków cegieł i węgla drzewnego, miąższość ok. 25 cm (ryc. 55 E); gliny spiaszczonej z niewielką domieszką gruzu budowlanego, miąższość ok. 30 cm (ryc. 55 F). Pod

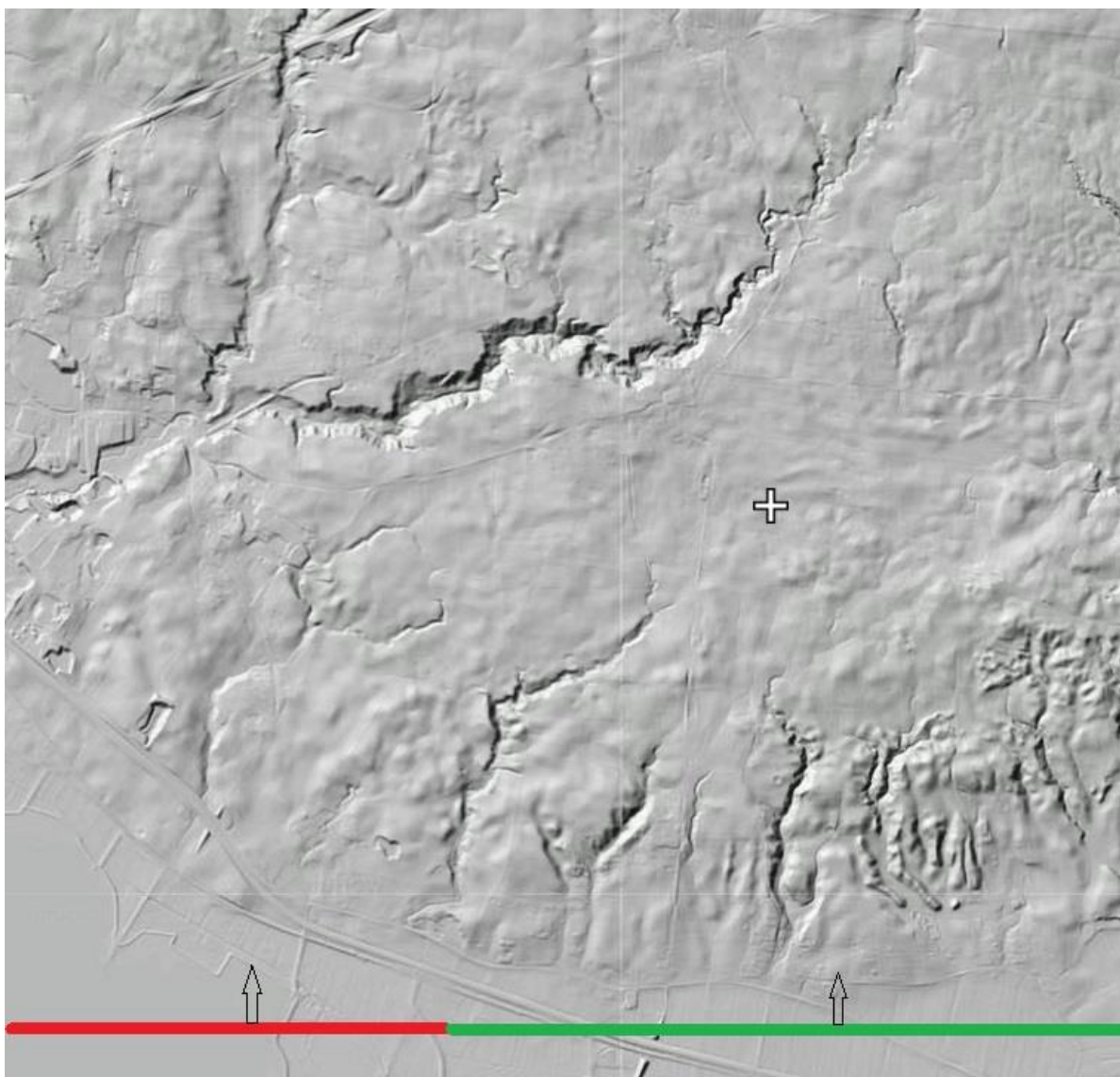
ostatnią warstwą niwelacyjno-zasypiskową wystąpił calec w postaci gliny przemieszanej ze żwirem o miąższość > 40 cm. Calec wystąpił tu na poziomie 6,90 m n.p.m.

Strop warstw naturalnych był we wszystkich wykopach bardzo regularny, sprawiający wrażenie sztucznie splantowanego. Wskazuje to, że prace niwelacyjne, wspomniane w sprawozdaniu Angera, objęły nie tylko plac przed pałacem w Janowie, ale również obszerny teren położony na południowy - wschód od pałacu. Nasuwa to przypuszczenie, że ewentualne nawarstwienia kulturowe, także w tym przypadku mogły być usunięte podczas prac niwelacyjnych przeprowadzonych w latach 1921-1922 roku, kiedy to do transportu ziemi zbudowano kolejkę wąskotorową. Świadczy to o tym, że inwestycje związane z plantowaniem terenu posiadały duży zasięg i zaplanowano je na wiele lat.

Z przedstawionej w rozdziale 3 historii działalności majątku Hansdorf wynika, że na przestrzeni wielu stuleci prowadzono tam bardzo intensywną działalność gospodarczą, która znacznie przekształciła ten fragment krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej. Widać to wyraźnie na mapie lidar (ryc. 77) – uderzająca jest różnica między terenem położonym na wschód od majątku (oznaczonym czerwoną linią) a obszarem samego majątku Hansdorf (oznaczonym linią zieloną). Obszary położone na wschód posiadają bogatą rzeźbę terenu z głębokimi wąwozami i wysokimi cyplami. Obszar majątku Hansdorf jest niemalże płaski, w każdym razie nie ma tu wysokich cypli czy głębokich wąwozów, które ponownie się pojawiają na zachodniej rubieży majątku. Znakomicie koresponduje to z przytoczonymi w rozdziale 3 działaniami inwestycyjnymi i wskazuje nam źródło tych różnic – przeprowadzone na ogromną skalę prace ziemne związane ze skomunikowaniem majątku Hansdorf z jeziorem Drużno. Być może przemieszane resztki cmentarzyska znajdują się w wałach przeciwpowodziowych otaczających akwen jeziora od strony północno-wschodniej.

Ryc. 76. Położenie osady Truso (zasięg wyróżniono ukośną kratką) na tle mapy topograficznej w skali 1: 10 000, Na północny wschód od emporium współczesne zabudowania wsi i majątku Janów, gdzie w XIX wieku odkryto pozostałości cmentarzyska związanego z Truso – opracował Marek F. Jagodziński

Ryc. 77. Mapa lidar południowej krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej pokazująca zmiany rzeźby terenu, źródło: portal mapowy NID

Na zakończenie należy wspomnieć, że wykop sondażowy nr 6 założono kilka metrów na wschód od kapliczki przydrożnej (ryc. 78), którą zbudowano, jak twierdzą mieszkańcy Janowa, w miejscu pochowania szkieletów ludzkich odkrytych podczas budowania pobliskich bloków mieszkalnych.

Ryc. 78. Janów, kapliczka przydrożna zbudowana w miejscu pochowania szczątków ludzkich odkrytych podczas budowy pobliskich bloków mieszkalnych

Bibliografia:

Anger Siegfried

- 1877 *Über die Lage Truso und über die Möglichkeit, dieselbe wieder aufzufinden*, „Altpreussische Monatschrift“, Bd. XIV, s. 613-622.
- 1878 *Hr. Dr. Anger berichtet in einem Schreiben vom 23. März 1878 über Ausgrabungen In der Gegend von Elbing*, „Zeitschrift für Ethnologie“ Zehnter Band, Berlin, s. 198-199.
- 1879 *Zur Truso- Frage*, „Altpreussische Monatschrift“, Bd. XVI, , s. 126 – 139.

Conwentz Hugo

- 1897 „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzialmuseum“, Bd. XVIII, s. 48 – 55.

Długokęcki Wiesław

- 1992 *Osadnictwo na Żuławach w XIII i początkach XIV w.*, Malbork.

Dorr Robert

- 1903 *Führer durch die Sammlungen des Städtischen Museums zu Elbing*, Elbing.

Duncker Aleksander - wydawca

- 1857-1883 *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preußischen Monarchie nebst den Königlichen Familien-, Hauss-Fideicommiss- und Schatull-Gütern in naturgetreuen, künstlerisch ausgeführten, farbigen Darstellungen nebst begleitendem Text.*

Herbert Zbigniew

- 2000 *Labirynt nad morzem*, Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa 2000.

Hoffmann Mirosław

- 2005 *Hugo Conwentz (1855-1922) - w 150-lecie urodzin*, [w:] XIV Sesja Pomorzoznawcza, Vol. 1, Od epoki kamienia do okresu rzymskiego, red. M. Fudziński, H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, s. 43-52.

Jagodziński Marek

- 2021 Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Janowie gm. Elbląg, w ramach projektu „Bałtycka Odyseja”. Zadanie: poszukiwanie cmentarzyska związanego z osadą Truso. Badania archeologiczne i prace geofizyczne w Janowie prowadzono w ramach projektu „*Baltic Odyssey - Creation of commonhistorical and cultural area*”, dofinansowanego ze środków Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Rosja 2014-2020.

Kerstan Eugen Gustav

- 1925 *Die Geschichte des Landkreises Elbing.*

Langenheim Kurt

- 1933 *Spuren der Vikinger um Truso*, „Elbinger Jahrbuch“, H. 11, s. 262-283.

Neugebauer Werner

- 1979 *Das Städtische Museum in Elbing. Ein Rückblick*, „Westpreussen Jahrbuch“, Bd. 29, s. 84-96.

Piątkowski Andrzej

- 1996 *Kolej Wschodnia w latach 1842 – 1880: z dziejów transportu kolejowego na Pomorzu Wschodnim*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Nr 156, Olsztyn.

Szeliga Jan

- 1969 *Pierwsza szczegółowa mapa północno-wschodniej Polski oparta na triangulacji (1810)*, „Zeszyty Geograficzne WSP w Gdańsku”, R. XI, 1969, s. 79-101.
1982 *Rzecz kartografii Wybrzeża Gdańskiego do 1772 roku*, Wrocław.

Toplak Matthias S.

- 2015 *Prone Burials and Modified Teeth at the Viking Age Cemetery of Kopparsvik: The Changing of Social Identities at Threshold of Christian Middle Ages*, „Analecta Archaeologica Ressoiviensia”, vol. 10, s. 77-97.

.